

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б. ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ ДЖАЛАЛ – АБАД МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИИМинин МИЛИЦИЯНЫН
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ Э.А. АЛИЕВ атындагы АКАДЕМИЯСЫ**

Д 12.23.668 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 343.985.5 (575.2) (043)

Бажикбаев Алим Маратович

**КМШ өлкөлөрүндө экстремизмдин заманбап көрүнүштөрүнө каршы
туруу: криминалистикалык аспекти**

12.00.09 - жазык процесси, криминалистика; ыкчам-издөө иши

юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2023

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин кылмыш-жаза укугу жана процесси кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи:

Исаева Клара Асангазыевна

юридика илимдеринин доктору, профессор,
Ж. Баласагына атындагы КУУнин юридика
институтунун кылмыш-жаза процесси,
криминалистика жана соттук экспертиза
кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер:

Шнарбаев Булатбек Кабдушевич

юридика илимдеринин доктору, доцент,
Челябинск мамлекеттик университетинин
федералдык бюджеттик мамлекеттик жогорку окуу
жайынын Костанай филиалынын укук
кафедрасынын профессору

Абакиров Кайсын Кадырович

юридика илимдеринин кандидаты, доцент,
жактоочу

Жетектөөчү мекеме:

М. Есбулатов атындагы Казакстан
Республикасынын ИИМнин Алматы
академиясынын кылмыш-жаза укугу, кылмыш-жаза
процесси жана криминалистика кафедрасы.
(050059, Казакстан Республикасы, Алматы, Утепов
көч., 29)

Диссертациялык иш 2023-жылдын «24» ноябырында саат 12.30 да Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети, жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясына караштуу юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.23.668 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., К Чүй пр. 180а; конференциялар залы (412-ауд.). Видеоконференцияга шилтеме: <https://vc.vak.kg/b/122-sts-08l-l3b>

Диссертациялык иш менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин А. Табалдиев атындагы (Бишкек ш., Жибек Жолу көч., 394), Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин (Жалал-Абад ш., Ленина көч., 47) жана Кыргыз Республикасынын ИИМинин милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы Академиясынын (Бишкек ш., Ч. Валиханов көч., 1 «А») китепканаларынан, ошондой эле диссертациялык кеңештин https://vak.kg/diss_sovety/d-12-23-668/ сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын «24» октябырында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин

окумуштуу катчысы,

юридика илимдеринин доктору, доцент

Абдукаримова Н. Э.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Белгилей кетсек, КМШ өлкөлөрүнүн укуктук тутумунда экстремизм көбүнчө саясий экстремизмдин бир түрү менен аныкталат. Ал эми бул логикага дал келет, анткени экстремисттик жамааттар жана уюмдар тарабынан жасалган аракеттер мамлекеттик бийлик органдарына, учурдагы саясий тутумга каршы багытталган зордук-зомбулук кылмыштуу ишмердүүлүк менен, ошондой эле өздөрүнүн кызыкчылыктарын коом үчүн коркунучтуу кылмыштуу ыкмалар аркылуу коргоо алышат, ал эми бул көрүнүш жалпы мамлекеттин улуттук коопсуздугуна коркунуч туудурат.

Ошол эле учурда, көптөгөн булактарды талдоо төмөнкүдөй жагдайлардын таасиринде турган бул кооптуу коомдук көрүнүшкө каршы күрөшүүнүн төмөн натыйжалуулугун көрсөтөт: биринчиден, бул болуп жаткан глобалдашуу процесстеринин фонунда коомдук коопсуздукту камсыз кылуунун мамлекеттик тутумунун алсыздыгы менен шартталган, анын шартында трансулуттук саясий экстремисттик түзүлүштөр колдонгон технологиялар, ыкмалар өзгөрүүдө. Бул, башка нерселер менен катар, оппозициялык саясий кыймылдардын да, кызыкдар айрым чет мамлекеттердин өкүлдөрүнүн да каржылык колдоосу менен алардын жетишээрлик жогорку техникалык жабдылышынын аркасында болуп жатат. Экинчиден, жалпысынан экстремизмдин жаңы тенденцияларынын пайда болушу анын типологияларынын туташкандык белгилеринин көрүнүшүнө алып келет, бул аналитикалык иштерди тийиштүү деңгээлде жүргүзүүнү жана өлкөдөгү ички саясий кырдаалга таасир этүүчү ар кандай экстремисттик көрүнүштөрдү прогноздоону кыйындатат. Бул, албетте, талдоо жана баа берүүнүн жаңы, ошондой эле иштеп жаткан атайын ыкмаларын өркүндөтүүнү талап кылат, анын негизинде укук коргоо органдары тарабынан экстремизмдин бул түрүнө каршы аракеттенүү үчүн далилдерди чогултуунун жана каршы көрүү ыкмаларынын комплекстүү тутуму түзүлүшү керек. Үчүнчүдөн, бүгүнкү күндө КМШ өлкөлөрүнүн улуттук коопсуздугун тиешелүү өлчөмдө камсыз кыла ала турган саясий экстремизмге каршы күрөшүүнүн натыйжалуу технологиясы жок экенин далилдөөнүн кажети жок. Албетте, бул категориядагы иштерди иликтөөнүн натыйжалуу криминалистикалык механизмин иштеп чыгуу жана калыптандыруу мындай коркунучтуу кылмыш көрүнүштөрүнүн активдүүлүгүнүн деңгээлин төмөндөтүүгө жардам берет. Саясий экстремизмге байланышкан кылмыштарга карата криминалистикалык каражаттар менен колдоого алынган комплекстүү күрөш гана каралып

жаткан аймакта экстремизмдин кылмыштуу түрлөрүнөн натыйжалуу коргоону түзөрүн эске алуу керек. Бул максатка жетүү үчүн төмөнкүлөр зарыл: а) бул чөйрөдө мурдатан калыптанып калган концептуалдык негиздер контекстинде жаңы илимий билимдерди калыптандыруу жана тутумдаштыруу, экинчи жагынан, мындай иш-чаралар саясий экстремизмдин жана анын тенденцияларынын заманбап трансформациясын эске алуу менен жүргүзүлүүгө тийиш; б) саясий экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча сотко чейинки органдарга жүктөлгөн милдеттерди ийгиликтүү ишке ашыруу биринчи кезекте тергөөнүн субъекттери колдонгон криминалистикалык ыкмаларга көз каранды. Криминалистика илим тарабынан иштелип чыккан жана сыналган комплекстүү сунуштар саясий багыттагы экстремисттик кылмыштарга мүнөздүү өзгөчөлүктөрдү так эсепке алуу менен тергөө методдорунун натыйжалуулугун жогорулата аларын эске алуу керек.

Төртүнчүдөн, экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча ченемдик укуктук актыларга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду, ошондой эле саясий экстремизмге байланыштуу кылмыштар боюнча далилдердин субъекттеринин процессуалдык кылмыштуу иш-аракеттеринин көйгөйлүү аспектилерин, ошондой эле экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча жашыруун иштердин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен кароо зарыл.

Бешинчиден, саясий экстремизмдин типологиясы, анын маңызын аныктоо, ошондой эле илимпоздор тарабынан сунушталган «саясий экстремизм» түшүнүгүнүн терминологиялык туюндурмасы көптөгөн талкууларды жаратууда, алардын арасында ал жөнүндө бирдиктүү түшүнүк жок, бул көрүнүш чөйрөдөгү кылмыштарды иликтөөнүн ыкмаларын иштеп чыгууда кыйынчылыктарды жаратат.

Алтынчыдан, жигердүү жана социалдык-маалыматтык кайра куруулардын социалдашуусу шартында “саясий экстремизм” феноменинин татаалдыгы жана анын мазмунунун татаалдыгы илимий негизделген прогностикалык изилдөө методдорунун интегралдык системасын иштеп чыгууну кыйындатат. Бул чөйрөдөгү изилдөөлөр жана иштелип чыккан практикалык сунуштар чатакташып жаткан тараптардын ортосундагы саясий чыңалууну жана дисбалансты жеңилдете алат жана бул КМШ өлкөлөрүнүн улуттук коопсуздугуна коркунуч келтирген бул социалдык көрүнүшкө каршы туруунун натыйжалуулугун жогорулатат.

Жетинчиден, азыркы этапта экстремизм криминалдык жана саясий кылмыштуулукка айланганын тануу кыйын, анткени жасалган кылмыштардын механизми белгилүү мотивди сактоо менен жарандардын өмүрүнө жана ден соолугуна кол салууга алып келет. Бул жалпысынан бул чөйрөдө кылмыштуулук менен күрөшүүгө конкреттүү мамиле кылууну талап кылат.

Сегизинчиден, КМШ өлкөлөрүнүн аймактарында азыркы улуттук

коопсуздук системасы ички жана тышкы коркунучтардын негизинде түзүлүп, алардын артыкчылыктуулугу жагдайлардын жыйындысы жана коркунуч туудурган кыйратуучу көрүнүштөрдүн кеңейиши менен аныктала тургандыгын белгилей кетүү керек. мамлекеттин негизги институттарынын иштешине, ага каршы аракеттенүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн мындан аркы изилдөөлөрдү талап кылат.

Сегизинчиден, КМШ өлкөлөрүнүн аймактарында азыркы улуттук коопсуздук тутуму ички жана тышкы коркунучтарга негизделгендигин жана алардын артыкчылыктуулугу жагдайлардын жыйындысы жана мамлекеттин негизги институттарынын иштөөсүнө коркунуч туудурган кыйратуучу көрүнүштөрдүн кеңейиши менен аныктала тургандыгын белгилей кетүү керек. Азыркы этапта жалпысынан экстремизмге, анын ичинде саясий экстремизмге каршы туруу эң маанилүү мамлекеттик милдет экендиги талашсыз, анткени мамлекеттик башкаруунун негизги багыттарын өнүктүрүүнүн натыйжалуулугу жана коомдогу туруктуулук аны чечүүдөн көз каранды.

Жогоруда айтылгандардын баары биздин тандап алган изилдөө темабыздын актуалдуулугун аныктайт.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Көрсөтүлгөн диссертациялык изилдөө экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы башка илимий изилдөөлөр, мамлекеттик программалар жана концепциялар менен тыгыз байланышта болгон автордун демилгелүү эмгеги болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн *максаты* – коомду жана мамлекеттерди трансформациялоонун заманбап векторлорунда болуп жаткан өзгөрүүлөрдү эске алуу менен КМШнын айрым өлкөлөрүндө саясий экстремизмге байланышкан кылмыштарды иликтөөдө сотко чейинки органдардын ишмердүүлүгүн криминалистикалык жактан камсыздоону жакшыртуу.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү изилдөө *милдеттери* коюлган:

- 1) КМШ өлкөлөрүндөгү саясий экстремизмдин түшүнүгүн, маңызын жана түрлөрүн аныктоо;
- 2) азыркы этапта саясий экстремизмди жана анын жайылуу тенденцияларын аныктоочу факторлорду жалпылоо жана талдоо;
- 3) саясий экстремизмге байланышкан кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөлөрүнүн белгилерин талдоо;
- 4) саясий экстремизмди иликтөөдө келип чыккан уюштуруучулук өзгөчөлүктөрүн жана типтүү тергөө кырдаалдарын кароо;

5) экстремисттик кылмыштарды иликтөөдө жашыруун иштерди жүргүзүү маселесин изилдөө;

6) каралып жаткан иштердин категориясы боюнча сотко чейинки өндүрүш баскычында "вербалдык эмес" тергөө аракеттерин жасоонун тактикалык өзгөчөлүктөрүнө талдоо жүргүзүү;

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы саясий экстремизмди иликтөөнүн криминалистикалык ыкмаларын түзүүнүн андан аркы этабына автор тарабынан тандалып алынган комплекстүү адистештирилген мамиле менен шартталган, бул улуттук коопсуздукту камсыз кылуу жаатындагы эң маанилүү артыкчылыктуу милдет болуп саналат. Изилдөө жүрүп жаткан глобализациялоо процесстеринин фонунда саясий экстремизмди иликтөөнүн өзгөчөлүктөрүнө карата атайын юридикалык адабияттарда илимпоздор тарабынан жетиштүү көңүл бурулбаган актуалдуу маселелер көтөрүлүп, анын контекстинде кылмыш жасоонун формалары, ыкмалары жана каражаттары аныкталат.

Диссертациялык изилдөө кылмыштардын бул категориясына саясий экстремизмдин ар түрдүү көрүнүштөрүнүн таасири тийип, төмөндөгүлөргө байланыштуу маселелерди комплекстүү чечүүнү талап кылгандыгын далилдейт: биринчиден, кылмыш-жаза процессуалдык далилдерде ыкчам иликтөөлөрдүн натыйжаларын пайдалануу менен, экинчиден, экстремисттик саясий түзүмдөрдүн кылмыштуу аракеттеринин ар түрдүү болгон саясий экстремизм сыяктуу кылмыштын татаал көрүнүшү боюнча уюштуруучулук, техникалык, процессуалдык, криминалистикалык, психологиялык мүнөздөгү көйгөйлөрдүн, ошондой эле ыкчам иликтөөлөрдү жүргүзүү тактикасынын болушу, үчүнчүдөн, бул тергөөнүн субъекттери менен сотко чейинки өндүрүш көйгөйлөрүн чечүү үчүн катышуусу зарыл болгон башка ведомстволордун өз ара аракеттенүү маселелери. Мында ыкчам иликтөөлөрдү сотко чейинки өндүрүштүн ажырагыс бөлүгү катары таануу жана мындай иштин натыйжаларын тергөө аракеттеринин протоколдору менен бирге иш боюнча фактылуу материалдарга тиркөөнүн өзгөчө мааниси бар.

Мындан тышкары, илимий жаңылык критерийлери автор тарабынан алынган төмөнкүдөй натыйжаларды камтыйт:

1) илимий көз караштарды жана теориялык позицияларды жалпылоонун натыйжаларынын негизинде автор саясий экстремизмдин негизги маанилүү белгилерин, бул көрүнүштү экстремизмдин башка көрүнүштөрүнөн айырмалоону кыйындаткан жагдайларды аныктаган, ошондой эле иштелип чыккан жана берилген «саясий экстремизм», «кылмыштуу кырдаал», «кылмыштын механизминин акыркы этабы» түшүнүгүнүн чечмелөөсү;

2) КМШ өлкөлөрүндөгү ички саясий чөйрөнү дестабилдештирүү факторлорунун бири болуп саналган саясий экстремизмдин көрүнүштөрүнүн коомдук коркунучунун даражасы боюнча автордун позициясы баяндалат;

3) саясий экстремизмдин криминалистикалык классификациясы боюнча автор өз позициясын көрсөтөт, ал каралып жаткан чөйрөдөгү кылмыштарды иликтөөнүн методологиясын иштеп чыгуунун баштапкы негизи болуп саналат;

4) ар кандай булактардын мазмунуна талдоо жүргүзүүнүн негизинде каралып жаткан коомдук көрүнүшкө каршы аракеттенүүнүн натыйжалуу механизмдин иштеп чыгуу максатында КМШ өлкөлөрүндөгү саясий экстремизмди аныктоочу факторлордун автордук версиясы берилген. Ушуга байланыштуу, автор үч топко бөлүнгөн аныктоочу факторлордун комплексин аныктаган: 1) жалпы тарыхый факторлор, 2) тышкы факторлор, 3) ички факторлор, алар төмөнкү топторго бөлүнөт: а) социалдык-саясий, б) социалдык-экономикалык, в) жалпы укуктук, г) идеологиялык;

5) автор саясий экстремизмдин формасы менен байланышкан экстремисттик идеологиянын өзгөчөлүк белгилерин аныктап, алар бул коомдук көрүнүшкө каршы туруу боюнча чаралардын комплексин иштеп чыгуу менен бирге каралат;

6) саясий экстремизмдин кылмыштуу тобунун криминалистикалык мүнөздөмөлөрүнүн өзгөчөлүктөрү жөнүндө автор саясий экстремисттик уюмдун иш-аракетинин жагдайларын көрсөтүү менен, кылмыштарды тергөөнүн жеке ыкмаларынын тутумун түзүү максатында өзүнүн көз карашын көрсөтөт;

7) өзгөчө криминологиялык, кылмыш-жаза укуктук жана социалдык-психологиялык мүнөздөмөлөрдү камтыган саясий экстремизмдин инсанынын субструктуралык элементтери боюнча автордун позициясы баяндалган жана азыркы шарттарда саясий экстремисттерди дифференциялоонун спецификалык белгилери жана кеңири чөйрөсү аныкталган;

8) "Экстремизмге каршы аракеттенүү жөнүндө" Казахстан Республикасынын Мыйзамына, "Экстремисттик ишке каршы аракеттенүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамына жана Россия Федерациясынын "Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө" Федералдык Мыйзамына талдоо жүргүзүүнүн негизинде, мыйзамдык сунуштар киргизилген, бул мамлекеттердин мыйзам чыгаруучулары үчүн оң тажрыйба катары жасалган;

9) тергөөнү натыйжалуу уюштуруу үчүн автор саясий экстремизмдин өзгөчөлүгүнө, версияларын айтуунун өзгөчөлүктөрүнө, ошондой эле иштин

ушул категориясы боюнча пландаштыруунун көйгөйлүү аспектилерине таянуу менен белгиленүүгө тийиш болгон бир катар жагдайларды көрсөтөт;

10) автор саясий экстремизм жөнүндө иштер боюнча тергөө кырдаалдарынын калыптанышына таасир этүүчү өзгөчөлүк белгилерди, ошондой эле төмөнкүлөрдүн негизинде өнүккөн тергөө кырдаалдарынын кеңири чөйрөсүн белгилейт: сотко чейинки өндүрүштүн этаптары; кылмыштуу ишмердүүлүктүн фазасынын өзгөчөлүктөрү; процессуалдык келишим түзүү; мыйзамсыз куралдуу топтун мүчөлөрүнүн катышуусу;

11) саясий экстремизмди иликтөө боюнча сотко чейинки өндүрүш көйгөйү – түзүлгөн кылмыштуу кырдаалдын фонунда эң натыйжалуу жана конкреттүү каражаттарды тандоо экендиги далилденген;

12) далилдердин түрүн, процесстик таанып-билүүнүн үстөмдүк кылуучу ыкмасын түзүүнүн багыты боюнча тергөө аракеттерин вербалдык жана вербалдык эмес шарттуу түрдө айырмалоого мүмкүндүк берүүчү белгилерди системалаштыруу боюнча автордун позициясы көрсөтүлөт, ошондой эле аларды ишке ашыруу боюнча өзгөчөлүктөрүн белгилейт;

13) автор Кыргыз Республикасындагы жашыруун ыкчам иш-аракеттерди өндүрүүдөгү анын ичинде Кыргыз Республикасынын кабыл алынган жаңы кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин контекстинде сотко чейинки өндүрүш баскычында атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүдө көйгөйлөрдү чечүүнүн жолдорун көрсөтөт;

14) саясий экстремизмге натыйжалуу каршы туруу максатында жүргүзүлүүгө тийиш болгон жалпы милдеттер жана ыкчам-издөө иш-чаралары, анын ичинде ыкчам иш-чаралар түрүндө белгиленген;

15) саясий экстремизм иштери боюнча тинтүү учурунда компьютердик маалыматты алып коюунун өзгөчөлүктөрүнө автордун мамилеси баяндалат.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси. Изилдөөнүн жана натыйжалардын практикалык мааниси төмөнкүдөй:

1) автордун эмгекте туюндурулган жоболору жана корутундулары КМШнын бир катар өлкөлөрүндө саясий экстремизмге каршы аракеттенүүнүн концептуалдык негиздерин комплекстүү теориялык жана прикладдык изилдөөнү билдирет;

2) алынган изилдөөлөрдүн натыйжалары бул категориядагы кылмыштарды жасоо технологияларынын жана анын тенденцияларынын өзгөрүшүнүн фонунда саясий экстремизмди иликтөө методологиясын өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет, бул ушул категориядагы иштер боюнча сотко чейинки тергөөнүн натыйжалуулугуна көмөктөшөт.

3) саясий экстремизмди жасоого көмөктөшүүчү аныктоочу факторлордун келтирилген талдоосу бул коомдук көрүнүштүн өнүгүшүнүн

криминологиялык жана криминалистикалык болжолун иштеп чыгууга жана анын негизинде анын жайылышына каршы чараларды көрүүгө мүмкүндүк берет.

4) изилдөөнүн натыйжалары саясий экстремизмге каршы туруу боюнча мыйзамдык чараларды иштеп чыгууда пайдаланылышы мүмкүн;

5) уюшкан саясий экстремизмге каршы аракеттенүү көйгөйлөрүн криминалистика, кылмыш-жаза процесси, ыкчам чалгындоо позицияларынан кийинки изилдөөлөрдү жүргүзүүдө, ошондой эле бул көйгөйдүн тактикалык жана психологиялык аспектилерин кароодо андагы жоболорду пайдаланууга мүмкүндүк берет;

6) юридикалык окуу жайлары үчүн окуу китептерин, лекцияларды, окуу-методикалык колдонмолорду жана окуу-методикалык комплекстерди даярдоодо, ошондой эле окуу процессинде «Кылмыш-жаза процессуалдык укук», «Криминалистика» жана «Криминология» курстарын окутууда, ошондой эле экстремисттик кылмыштар менен күрөшүүгө адистешкен укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу тутумунда колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1) Төмөнкү терминологиялык түшүнүктөргө автордун мамилеси көрсөтүлөт: «Саясий экстремизм – коомдогу ар кандай карама-каршылыктарды пайдалануу менен башка адамдарга манипуляциялык жана дезинформациялык таасир көрсөтүүгө, коомдо экстремисттик этно-диний, улутчул маанайдын күчөшүнө, анын ичинде трансулуттук уюшкан кылмыштуу жана террористтик топторду кылмыштуу зомбулук аракеттерди уюштурууга көмөктөшкөн мамлекеттин конституциялык түзүлүшүнүн негиздерин, саясий тутумду жана мамлекеттердин чек араларынын аймактык бүтүндүгүн бузууга, конституциялык түзүлүштүн негиздерин өзгөртүү максатында өлкөдөгү ички саясий кырдаалды туруксуздаштырууга багытталган деструктивдүү кылмыштуу иш-аракет болуп саналган коомдук, масштабдуу, массалык, мыйзамсыз көрүнүш»; «Кылмыштуу кырдаал – улуттук жана эл аралык масштабдагы экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды жасоо менен экстремисттик саясий уюмдардын (бирикмелердин) кылмыштуу планы ишке ашкан үстөмдүк кылган жагдайлардын тутуму»; «Кылмыштуу аракеттин механизминин акыркы этабы – кол салуу максатынын өзгөчөлүктөрүнө жана изин жашыруу же жок кылуу зарылдыгына, ошондой эле иш боюнча жүргүзүлүп жаткан сотко чейинки өндүрүшкө каршы аракеттенүү үчүн саясий экстремизмге байланышкан кылмыштуу аракеттерди жасагандан кийин саясий экстремисттин аракеттерин мүнөздөгөн жагдайлардын жыйындысы».

2) Саясий экстремизмдин комплекстүү маанилүү белгилерине төмөнкүлөр кирет:

2.1 саясий экстремизмди аныктоочу факторлор бири-бири менен тыгыз байланышта жана бири-бирине көз каранды, бул ага кеңири идеологиялык платформага жана олуттуу сандагы жактоочуларга ээ болууга мүмкүндүк берет;

2.2. саясий экстремизм – бир катар социалдык карама-каршылыктарды, ошондой эле коомдук мамилелердин ар кыл чөйрөлөрүндө келип чыккан талаш-тартыштарды чечүү механизми, бирок ошол эле учурда анын тарапкерлери деструктивдүү ыкмалар менен өздөрүнүн саясий максаттарын көздөшөт;

2.3. саясий экстремизм саясий тутумду жок кылууга багытталган, кийин бийликти басып алуу максатында калк арасында саясий таасирге ээ болуу үчүн калыптанып калган улуттук жана мамлекеттик түзүлүштөрдүн иштешине каршы чыгып, алардын туруктуулугуна доо кетирет.

2.4. Саясий экстремисттик иштин артыкчылыктуу максаты болуп төмөнкүлөр саналат: мамлекеттин конституциялык түзүлүшүнүн негиздерине кол салуу же учурдагы шарттамды күч менен алмаштыруу аркылуу инсандар аралык мамилелердин негиздерине зыян келтирүү, мамлекеттердин аймактык чек араларын өзгөртүү жана жарандардын этнодиний консолидациясынын негизинде жаңы мамлекеттерди түзүү, анын ичинде улуттар аралык чыр-чатактарды колдонуу; өлкөнүн ички жана тышкы улуттук коопсуздугуна шек келтирүү;

2.5. Саясий экстремизм - бул төмөнкүлөр менен мүнөздөлүүчү деструктивдүү кылмыштуу иш: 1) уюшкандык, 2) масштабдуу жана массалык көрүнүш, 3) максаттуулук, 4) укуктук нигилизм, 5) мамлекеттин саясий тутумун бузууга жана мамлекеттик бийлик органдарынын иштешине тоскоолдук кылууга багытталган күч колдонуу ыкмаларын колдонуу, 6) бийликти басып алуу үчүн зомбулук аракеттерди, улутчулдук жана диний экстремизмди колдонуу менен өздөрүнүн бийлик түзүмдөрүн түзүүгө багытталган; 7) мамлекеттеги ички саясий кырдаалды туруксуздаштыруу; 8) этноулуттук, диний террористтик жана башка куралдуу кылмыштуу топторду, анын ичинде белгиленген саясий максаттарга жетүү үчүн трансулуттук уюшкан түзүмдөрдү кылмыштуу аракеттерде пайдалануу; 9) зарыл уюштуруу чараларын ишке ашыруу: а) пландаштыруу, б) өлкөдөгү ички саясий кырдаалды туруксуздаштыруу боюнча зарыл чараларды даярдоо жана кабыл алуу; саясий оппоненттерди нейтралдаштыруу (же жок кылуу); мыйзамсыз куралдуу топторду жана көз караштардын же ишенимдердин белгилүү тутуму бар башка адамдарды тартуу, даярдоо жана азгырып тартуу;

коомдо экстремисттик, улутчулдук маанайды күчөтүү боюнча зарыл чараларды көрүү, ошондой эле саясий бийлик түзүмдөрүнө каршы маалыматтык, анын ичинде интернет аркылуу пропаганда жүргүзүү, коомдогу ар кандай карама-каршылыктарды пайдаланып, саясий максаттарга жетүү үчүн кылмыштуу аракеттерди жасоо (мисалы: диверсиялык аракеттерди жасоо, барымтага алуу жана кармоо); 10) саясий экстремизм - саясий оппоненттерге сабырсыздык жана компромисске келбөө, тараптардын консенсуска макул болбоо, мамлекеттик органдарды жана бийликти басып алуу үчүн саясий максаттарга жетүү үчүн зомбулук (күч) чечимдерди колдонуу көрүнүшү менен коштолгон, кеңири коомдук резонанска алып келген кыйратуучу мыйзамсыз аракеттерди жасоодо туюнтулган нааразылык кыймылынын экстремалдык формасы.

3) Саясий экстремизмдин төмөнкү автордук классификациясы сунушталат:

I. Максатка ылайык жүйөлүү компоненти болуп кийинкилер саналат: 1) диний-саясий (мында кыйратуучу күчтөрдүн ыкмалары үстөмдүк кылган, анын ичинде саясий субъекттердин мамлекеттик бийликке жетүү үчүн болгон саясий тартипке каршы багытталган иш-аракеттерине каршылык көрсөтүү); 2) этносаясий, 3) улуттук-саясий, 4) коомдук-саясий, 5) криминалдык-саясий, 6) саясий-экономикалык (мында экстремизмдин саясий жүйөсү экономикалык чөйрөлөрдү жана анын ресурстарын кайра бөлүштүрүүнүн натыйжалуу куралына айланат).

II. Коомдук мамилелер тармагынын негизинде: 1) экономикалык, 2) маданий-идеологиялык, 3) улуттар аралык мамилелер чөйрөсүндө, 4) социалдык.

III. Жетүү үчүн колдонулган каражаттардын өзгөчөлүктөрүнүн негизинде: 1) маалыматтык технологияларды, анын ичинде Интернетти колдонуу (маалыматтык экстремизм); 2) вербалдык (экстремизм), 3) террористтик мүнөздөгү көрүнүштөрдүн ар кандай формаларын колдонуу аркылуу, 4) диний жана идеологиялык; 5) иши ар кандай зордук-зомбулук жана жеке кызыкчылыгын көздөгөн кылмыштарды жасоого багытталган кылмыштуу топторду пайдалануу боюнча кырдаалды туруксуздаштыруу; 6) динге ишенгендердин арасында улутчулдук жана сепаратисттик маанайды тутандырууга багытталган жеке жана массалык аң-сезимди психологиялык манипуляциялоо, башка динге ишенгендердин өмүрүнө, ден соолугуна жана конституциялык укуктарына зомбулук менен кол салуу аркылуу.

IV. Саясий экстремизмдин таралуу масштабы боюнча: 1) мамлекет ичиндеги, 2) мамлекеттер аралык (эки мамлекеттин ортосунда), 3) эл аралык (бир нече мамлекеттердин аймагында).

V. Саясий экстремизмдин субъекттеринин өзгөчөлүгүнө таянып: 1) диний жана саясий уюмдардын (бирикмелердин) катышуусу менен оппозициялык саясий партиялар; 2) мамлекеттик органдардын кызмат адамдарынын катышуусу менен оппозициялык саясий партиялар; 3) саясий максаттарды көздөгөн башка субъектилер менен бирлик түзгөн оппозициялык укук коргоо уюмдары (анын ичинде чет өлкөлүк “оюнчулар” таасир эткен уюмдар); 4) бийликтин же саясий оппозициянын айрым өкүлдөрү менен бирликтерди түзгөн кылмыштуу топтордун өкүлдөрү; 5) ишкер чөйрөлөрдүн ар кандай оппозициялык бирикмелер же уюмдар, анын ичинде кылмыштуу кызыкчылыктары мамлекеттик органдардын кызыкчылыктары менен дал келбеген уюшкан кылмыштуу топтор менен аралаш бирикмелери.

4) Саясий экстремизмдин көрүнүшүнүн комплекстүү аныктоочу факторлору жана тенденциялары белгиленген: 1 – топ жалпы тарыхый факторлор, 2 – топ – тышкы факторлор, 3 – топ – ички факторлор, алар төмөнкүлөрдү камтыйт: а) социалдык-экономикалык, б) коомдук-саясий, в) жалпы укуктук, г) психологиялык-идеологиялык. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү саясий экстремизмди аныктоочу социалдык-саясий факторлорго төмөнкүлөр кирет: 1) жарандын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарынын ортосунда тийиштүү баланстын жоктугунун фонунда мамлекеттик бийлик институттарынын иштешинин жетишсиз натыйжалуулугу; 2) этностор аралык мамилелердин чыр-чатаксыз өнүгүшүн камсыз кылууга жана конфессиялар аралык диалог үчүн шарттарды түзүүгө байланышкан мамлекеттик кызматкерлер менен коомдун бардык деңгээлдеринде өз ара аракеттенүүнүн натыйжалуу механизминин жоктугу; 3) Борбордук Азиянын бардык өлкөлөрүндө төмөнкүлөрдүн фонунда ички саясий кырдаалдын курчушу уланып жатат: биринчиден, оппоненттердин ортосундагы саясий тирешүү процессинде криминалдаштыруунун деңгээлинин жогорулашы, экинчиден, жалпы кабыл алынган демократиялык принциптерди сактоодогу карама-каршылыктар, үчүнчүдөн, цивилизациялуу саясий күрөштүн жүрүшүндө мыйзам тарабынан талап кылынган бул учурда колдонулган куралдардын шайкеш келбегендиги; 4) экстремисттик уюмдардын жана кыймылдардын колдоосу менен уюшкан кылмыштуу түзүмдөрдүн бийликти басып алууга жигердүү катышуусунда, алардын жеке жана коомдук объектилерге куралдуу кол салууларынан көрүнүп турган мамлекеттик бийлик институттарын өзгөртүүнүн конституциялык эмес мүнөзү саясий партиялар менен кыймылдардын тирешүүсүн гана күчөтүп, жаңы тополоңдор үчүн шарттарды түзөт; 5) укук коргоо органдарынын ишинин жетишсиз натыйжалуулугу жана экстремисттик коркунучтарга каршы туруу боюнча тиешелүү тутумдун жоктугу кылмыштуу жол менен, ошондой эле

этносаясий карама-каршылыктарды жана конфликттерди күч колдонуу менен чечүү деңгээлин жогорулатуу жаштардын, анын ичинде экстремисттик маанайдагы адамдардын турмуштук көйгөйлөрдү чечүү мүмкүнчүлүгүн идеологиянын түзүлүшүнө жана кабыл алынышына алып келет; 6) бийлик органдары тарабынан тиешелүү ресурстарды алгачкы бөлүштүрүү, кеңири жайылган коррупциянын фонунда мамлекеттик түзүмдөр тарабынан жол берилген укуктук нигилизм элиталардын (кландардын) ар кандай топторунун кызыкчылыктарынын ортосундагы кагылышуулардын потенциалдуу күчөшүнө алып келет, бул алардын ортосундагы саясий тирешүүгө өбөлгөлөрдү түзөт. 7) жүргүзүлүп жаткан саясий реформалардын натыйжасыздыгы, ошондой эле мамлекеттик улуттук саясаттын заманбап багыттарын иштеп чыгуу; 8) саясий-этникалык-конфессионалдык чыр-чатактардын курчушуна жана экстремисттик багыттагы кылмыштуу чөйрөнү толуктоо максатында жактоочуларды тартуу үчүн экстремисттик жүйөлөрдүн колдонгон кылмыштуу топтордун өсүшүнө алып келген диний коомдук-саясий институттардын ишин жөнгө салуунун натыйжалуу механизмдеринин жоктугу; 9) улуттук топтордун социалдык-саясий чөйрөсүндөгү теңсиздикти кошкондо, көп улуттуу коомдо бийлик органдарынын жана лидерлик элитасынын өкүлдөрү тарабынан бийлик үчүн күрөштө жүргүзүлүп жаткан улутчул саясат.

5) Саясий экстремизмге каршы аракеттенүүнү болтурбоочу негизги укуктук факторлорго төмөнкүлөр кирет: 1) экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү боюнча колдонуудагы мыйзамдардын жеткилеңсиздиги, биринчиден, экстремисттик мүнөздөгү кылмыштардын конструктивдүү белгилеринин тизмеси аныкталган эмес, бул экстремизмге каршы аракеттенүүгө катышкан мамлекеттик органдарга анын чектерин аныктоого мүмкүндүк бербейт, иштердин бул категориясын квалификациялоо үчүн бул дагы сотко чейинки органдардын, прокуратуранын жана соттун ишин кыйындатат. Экинчиден, анда маалыматтык экстремизмге карата ченемдик укуктук актылар, ошондой эле мамлекеттик органдар тарабынан ага каршы аракеттенүүнүн формалары жана ыкмалары камтылбайт; 2) ар кандай улуттук топтордун кызыкчылыктарын козгогон учурдагы социалдык-экономикалык, коомдук-саясий жана башка көйгөйлөрдү чечүү үчүн мамлекеттик-саясий түзүмдөр тарабынан кабыл алынган мыйзам чечимдеринин көз карандысыздыгы, ошондой эле башка топтордун жана этникалык диаспоралардын укуктарын жана эркиндиктерин козгогон экстремисттик-улутчул уюмдардын мыйзамсыз иштери; 3) укук коргоо органдары тарабынан кабыл алынган, кээде коомдун оппозициялык бөлүгүнө карата мыйзамсыз болушу мүмкүн болгон, өлкөдө саясий туруксуздукту

пайда кылган, калктын арасындагы саясий чыңалуунун абалы; 4) саясий экстремизмге каршы аракеттенүүгө байланыштуу мыйзамдык базаны өркүндөтүү экстремисттик мүнөздөгү кылмыш иштери боюнча соттун чечимдерин деталдуу профессионалдуу талдоосуз ишке ашырылышы мүмкүн эмес. Талаштуу маселелерди чечүү объективдүү да, субъективдүү да аспектилерди эске алуу менен комплекстүү мамилени талап кылары негиздүү, Жогорку Соттон кошумча түшүндүрмөлөрдү алуу, экстремисттик уюмдарды модернизациялоо жүрүп жатканына байланыштуу талдоо жана мониторинг жүргүзүү үчүн кошумча институттарды түзүү зарыл. 5) саясий экстремизмдин криминологиялык жана криминалистикалык мүнөздөмөлөрү ХХ – кылымдагы экстремизмдин көрүнүштөрүнөн олуттуу түрдө айырмаланарын белгилей кетүү керек, ага дээрлик бардык коомдук чөйрөлөрдө жүрүп жаткан модернизация таасир эткен. Жана бул түшүнүктүү, анткени экстремизм коомдук көрүнүш катары коомдун жана мамлекеттин болуп жаткан өзгөрүүлөрүнө жана өнүгүүсүнө жараша өзгөрүп турат, б.а. жаңы технологиялар салттуу куралды колдонбостон кылмыштуу аскердик максаттарга жетүүгө мүмкүндүк берген ХХI – кылымдын чакырыктарына негизделген. Демек, жасалган экстремисттик кылмыштардын түрлөрүнө жараша экстремизмди иликтөөнүн эффективдүү криминалистикалык ыкмаларынын жоктугу сотко чейинки органдарга жүктөлгөн милдеттерди толук чечүүгө мүмкүндүк бербейт.

6. Түзүлгөн конкреттүү тергөө кырдаалына саясий экстремизмге мүнөздүү болгон төмөнкү өзгөчөлүктөр таасир этет: 1) баштапкы далилдердин базасын түзүүгө баштапкы маалыматтын жана зарыл уюштуруучулук-процессуалдык чараларды өткөрүү үчүн убакыттын параметрлеринин жоктугу таасир этет; 2) саясий мүнөздөгү кылмыштарды жасоого катышуучулардын чөйрөсүн түзүү үчүн укук коргоо органдарынын, анын ичинде чет мамлекеттердин олуттуу санынын катышуусу жана өз ара аракеттенүүсү талап кылынат; 3) саясий экстремизм жөнүндө иштер боюнча учурдагы тергөө кырдаалын чечүүнүн негизги ыкмалары версияларды түзүү жана текшерүү болуп саналат, ошондой эле алардын негизинде ушул категориядагы иштердин ККМнүн негизинде тергөө планынын моделин иштеп чыгуу милдеттүү; 4) тергөө кырдаалы саясий экстремизмге байланышкан кылмыштардын объективдүү жана субъективдүү курамдарынын негизинде түзүлүсү; 5) экстремисттик саясий ишмердиктин катышуучуларынын мүнөздүү белгилеринин криминалистикалык белгилери, аларды түзүүнүн өзгөчөлүктөрү жана кылмыштуу планга жетишүү ыкмалары; 6) саясий экстремизм учурларында жетектөөчү жана далилдөөчү маалыматтарды түзүүгө таасир этүүчү кылмыш изин түзүүдө өзгөчөлүктөрдүн болушу; 7) объективдүү жана субъективдүү

факторлор менен аныкталган трансулуттук кылмыштуу топтордун катышуусу менен саясий мүнөздөгү экстремисттик кылмыштарды жасоо механизминин түзүмүндө изин калыптандыруунун өзгөчөлүктөрү; 8) өлкөдөгү жана анын чегинен тышкарыдагы криминогендик жана саясий кырдаалдын фонунда экстремисттик саясий ишмердүүлүктүн этаптарынын өзгөчөлүктөрү, ал улантуу мүнөз менен мүнөздөлөт; 9) окумуштуулар тарабынан аныкталган типтүү тергөө кырдаалдары табияты боюнча өтө шарттуу жана бир катар факторлордун (иште көрсөтүлгөн) таасири астында болот, бирок ошол эле учурда бул эң туура шарттарды тандоого мүмкүндүк берет, мында ал конкреттүү процессуалдык аракеттерди, анын ичинде тергөө аракеттерин жана ыкчам иликтөө чараларды жүргүзүү.

7) Тергөө жагдайлары төмөнкүдөй негиздер боюнча дифференцияланууга тийиш экендиги аныкталат: I. Саясий экстремизм жөнүндө иштер боюнча сотко чейинки териштирүүнүн этаптарынын негизинде - Сотко чейинки өндүрүштүн баштапкы баскычында пайда болгон тергөө кырдаалдарынын биринчи тобу эки чакан топко бөлүнөт: 1 – кичи топ – булар сотко чейинки органдарда болгон маалыматтардын көлөмүнөн кеплип чыккан негиздер (иликтөө кырдаалынын 5 түрү аныкталган), саясий экстремистти кармоодо пайда болгон тергөө кырдаалдарынын 2-кичи тобу (иликтөө кырдаалынын 5 түрү аныкталган). Экинчи топ – саясий экстремизмге байланыштуу иштер боюнча сотко чейинки өндүрүштүн кийинки баскычында пайда болгон тергөө кырдаалдары (иликтөө кырдаалынын 6 түрү аныкталган). Үчүнчү топ – саясий экстремизмге байланыштуу иштер боюнча сотко чейинки өндүрүштүн акыркы этабында пайда болгон тергөө кырдаалдары (иликтөө кырдаалынын 3 түрү аныкталган). Тергөө кырдаалдарынын төртүнчү тобу процессуалдык келишимди түзүүдө келип чыгат (иликтөө кырдаалынын 2 түрү аныкталган). Бешинчи топ – саясий багыттагы экстремисттик кылмыш ишинин фазасына негизделген тергөө кырдаалдары (иликтөө кырдаалынын үч түрү аныкталган). Алтынчы топ – мыйзамсыз куралдуу топтун мүчөлөрүн аныктоо жана катышуу өзгөчөлүгү бар тергөө кырдаалдары (иликтөө кырдаалынын 4 түрү аныкталган).

8) Төмөнкү жагдайлар аймакта саясий-экстремисттик уюмдун иш-аракетин көрсөтүшү мүмкүн: 1) бардык деңгээлдеги мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнүн, саясий оппоненттердин, кээде ошондой эле жалпыга маалымдоо каражаттарында, анын ичинде чет мамлекеттердин телекөрсөтүү түйүндөрүндө-интернет-сайттарында ишмердүүлүгүн дискредитациялаган маалыматтардын пайда болушу саясий режимди өзгөртүүгө чакырат; 2) саясий-экстремисттик уюмдардын активдешүүсү жана алардын диний, улутчулдук, этникалык мүнөздөгү билдирүүлөрү, ошондой эле массалык баш

аламандыкка чакыруу жөнүндө маалыматтардын пайда болушу; 3) оор жана өзгөчө оор зомбулук кылмыштарынын, анын ичинде барымтага алуу, киши өлтүрүү, адам уурдоо, укук коргоо органдарына куралдуу кол салуулар, каракчылык, мүлктү басып алуу, диверсиялык аракеттердин көбөйүшү; 4) бийликти күч менен басып алууну пландаштыруу, террористтик актыларды ишке ашырууга даярдык көрүү, башка мамлекеттин аймагын басып алууну уюштурууну пландаштыруу жөнүндө маалыматтар; мамлекеттик мекемелердин ишин үзгүлтүккө учуратуу үчүн кылмыштуу аракеттерди пландаштыруу; 5) курал-жарактарды мыйзамсыз жүгүртүү фактыларынын көбөйүшү, борбордо жана мамлекеттин башка ири шаарларында кылмыштуу топтордун топтолушу, ошондой эле айрым өлкөлөрдө кылмыштуу топтордун өкүлдөрүнүн пайда болушу; 6) мамлекеттердин айрым элчиликтери жана оппозициялык бейөкмөт уюмдар тарабынан каржылык каражаттарды алуу учурларынын көбөйүп жаткандыгы жөнүндө маалыматтар көп кездешет.

9) Вербалдык эмес тергөө аракеттери төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт: а) психикалык образдардын калыптанышы образдуу ой жүгүртүү аркылуу ишке ашат; б) аларды жүргүзүүдө ар кандай процессуалдык статустагы адамдардын олуттуу тобу тартылат, в) тергөө органдары өз ишин жүргүзүүдө тергелип жаткан объектиге таасир этүүнүн активдүү ыкмаларын жана алынган маалыматты (объективдүү чындыкты) кабыл алуунун пассивдүү ыкмаларын айкалыштырышат; г) булар Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде каралган, мыйзамда аныкталган жагдайларды аныктоого багытталган маалыматтык ыкмалар; д) «вербалдык эмес» тергөө аракеттеринин ар бири өзүнүн спецификасы менен мүнөздөлөт, ал төмөнкүдөй белгилерден турат: процессуалдык таанып-билүүнүн жүрүшүндө тергөөнүн субъекттери тарабынан колдонулган ыкмалар; аны ишке ашыруунун процессуалдык тартиби; аларды ишке ашыруунун жүрүшүндө жетишилген натыйжаларда; е) алар далилдерди түзүү үчүн ыкмалардын өзүнчө өз алдынча тобу катары каралбашы керек, алар тутумдуу мүнөзгө ээ, тактикалык да, процессуалдык да аспектиери боюнча ички биримдикке ээ жана салттуу тергөө аракеттеринин жалпы тутумунун кичи тутуму болуп саналат; ж) «вербалдык эмес» тергөө аракеттеринин тутуму – айрым элементтери өз ара байланышта болгон жана криминалистикада да, кылмыш сот өндүрүшүндө да жуп категориянын позициясынан каралуучу бирдиктүү түзүлүш, анткени алар окшоштукка ээ. Мында сөз текшерүү, кароо, тинтүү жана алып коюу сыяктуу тергөө аракеттери жөнүндө болуп жатат.

10) Иликтөөнү эффективдүү уюштуруу үчүн саясий экстремизмдин өзгөчөлүгүнө жараша белгиленүүчү жагдайлардын комплекстүү спектрин көрсөтүү зарыл: 1) саясий мүнөздөгү экстремисттик кылмыштар менен

байланышкан кылмыштуу окуянын жана алардын ортосунда келип чыгуучу кылмыштуу эпизоддордун өнүгүшүнүн убакыт параметрлери. Мындан тышкары, кылмыштуу окуяларды алардын жасалуу этаптары боюнча, мындай кылмыш аракеттеринин келип чыгышынын жана аякташынын хронологиясынын жана алардын ортосундагы өз ара байланыштын көз карашынан кароо керек; 2) саясий экстремизмге байланышкан кылмыштуу жосун жасалган жер, ал аны мүнөздөгөн төмөнкүдөй элементтерди камтууга тийиш: а) экстремисттик жамааттар жана саясий уюмдар түзүлгөн жер (мамлекеттин конституциялык түзүлүшүн күч менен өзгөртүү, эгемендүүлүккө, аймактык бүтүндүккө кол салуу, улуттук коопсуздукка, мамлекеттин коргонуу жөндөмдүүлүгүнө шек келтирүү, бийликти күч менен басып алуу же кармап туруу); б) мыйзамсыз аскерлештирилген түзүлүш түзүлгөн жер; в) куралдуу көтөрүлүш уюштурулган жер; г) саясий экстремизмдин жетекчилигинин өкүлдөрүнүн же катышуучуларынын кармалган жери; д) агитация, даярдануу, ошондой эле адамдардын саясий-экстремисттик уюмга кошулуу жери; ж) саясий-экстремисттик уюмдардын жана алар менен кызматташкан кылмыштуу террористтик топтордун ишин материалдык жана финансылык жактан камсыз кылуунун орду; д) саясий экстремисттердин ишин маалыматтык камсыздоонун орду; е) саясий максаттарга жетүү үчүн массалык баш аламандыктар уюштурулган жер; 3) кылмыштын предмети: 1-топко: коомдук, мамлекеттик жана жеке коопсуздук; мамлекеттик мекемелердин нормалдуу иштеши; 2-топ - тиешелүү жана кол салуу объекттери: а) жарандардын жана мамлекеттик кызматкерлердин, коомдук жана саясий ишмерлердин, журналисттердин өмүрүнө жана ден соолугу; б) материалдык техникалык камсыздоонун предмети: накталай акча, курал-жарак, жардыргыч түзүлүштөр, алдыңкы технологиялар ж.б.; в) кылмышты даярдоонун жана жасоонун каражаттары; 4) саясий экстремизмди жасоонун ыкмалары, анын ичинде бирдиктүү кылмыштуу план менен бириктирилген аракеттердин тутумунда, алар: а) кылмыш жасоого даярдык көрүү чараларына багытталган; б) аны ишке ашырууда түздөн-түз колдонулган ыкмалар; в) жасалган кылмыш аракеттерин, ошондой эле алардын катышуучуларын жашыруу үчүн пайдаланылган; г) саясий-экстремисттик иш-аракеттерди каржылоонун жолдору; 5) саясий экстремисттин субъективдүү курамын мүнөздөгөн жагдайлар: кылмыштын мотивациялык курамы; өз кызыкчылыктарын ишке ашырууда жасалган аракеттерге карата мамиле; саясий экстремисттин анын кылмыштуу аракеттеринин кесепеттеринин мүнөзүнө жана кылмышка даярдануу жана жасоо учурундагы абалына негизделген руханий, моралдык жана психологиялык-криминалдык мүнөздөмөлөрү; 6) саясий мүнөздөгү

кылмыштарды жасаган экстремисттик түзүлүштөрдү мүнөздөгөн жагдайлар; 7) жасалган экстремисттик кылмыштан келтирилген зыяндын мүнөзү жана кесепеттери; 8) саясий экстремизмди жасоого түрткү болгон факторлор.

11) Кылмыштарды сотко чейинки териштирүү баскычында жалпы жана атайын ыкчам-иликтөө иш-чараларын жүргүзүүнүн тартиби жана шарттары жөнүндө нускаманы иштеп чыгуу жана кабыл алуу, төмөнкүлөрдү жөнгө салуучу: 1) түрлөрү Кыргыз Республикасынын "Ыкчам иликтөө ишмердүүлүк жөнүндө" мыйзамында каралууга тийиш болгон атайын ыкчам иш-чараларды уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн, ыкмаларын жана тактикасын (изилдөөдө автор сунуш кылган), анын ичинде атайын техникалык каражаттарды колдонууну; Ошол эле учурда, бул жоболор мамлекеттик сырлар институту тарабынан корголгондугун эске алуу менен, ыкчам иликтөө ишмердүүлүктүн өндүрүшүн аныктоочу «Өтө жашыруун» деп белгиленген өзүнчө нускаманы берүү зарыл; 2) саясий экстремизмди (көбүнчө террористтик актыларды жасоо менен коштолгон) камтыган кылмыштардын айрым категориялары үчүн өзүнчө бөлүмдө баяндоону негиздүү деп эсептейбиз: а) алар колдонгон маалыматтык экстремизмдин атайын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен саясий экстремисттер жасаган кылмыштуу аракеттерди иликтөө жана ачуу үчүн колдонулган каражаттардын жана технологиялардын тактикалык ыкмаларынын өзгөчөлүктөрү; б) саясий экстремизм жөнүндө иштер боюнча далилдерди чогултуу механизминин концептуалдык моделин иштеп чыгуу жана аларга берүү, анткени далилдерди чогултуунун мурда колдонулуп келген бирдиктүү стандарттары кылмыштардын бул категориясына алардын өзгөчөлүгү боюнча да, ошондой эле жаңы процессуалдык институттар пайда болгонго чейин тергөө субъекттеринин ишине карата колдонулуучу укуктук ченемдер туура келбейт. в) саясий экстремизмди тымызын ачуу боюнча практикалык сунуштарды, анын ичинде трансулуттук уюшкан мүнөзүн, ошондой эле республиканын өз ара байланышкан башка атайын кызматтарын тартууну эске алуу менен аларга каршы атайын операцияларды жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрүн иштеп чыгат жана белгилейт; г) ыкчам изилдөөлөрдүн натыйжаларын көрсөтүүнүн атайын тартиби иштелип чыгып, ал эки топко бөлүнүшү керек: 1) мамлекеттик ыкчам изилдөөлөрдү жүргүзүүдө; 2) кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын ченемдик жоболору катары жалпы жоболору киргизилүүгө тийиш болгон жашыруун ыкчам иликтөөлөрдү жүргүзүүдө. Саясий экстремизмди эффективдүү иликтөөнүн жана ачуунун маанилүү аспектиси болуп тергөө органдары менен тергөө органынын ыкчам кызматкерлеринин ортосундагы өз ара аракеттенүү саналат, ошондуктан бул категориядагы иштердин олуттуу өзгөчөлүктөрү

бар, демек, өз кезегинде ыкчам иликтөөнүн натыйжалары кээ бир өзгөчөлүктөргө ээ.

12) Саясий багыттагы экстремисттик кылмыштуу түзүлүштөргө төмөнкүдөй негизги мыйзам ченемдүүлүктөр жана белгилер мүнөздүү: биринчи - саясий максаттарга жетүү үчүн башка өз алдынча кылмыштуу аракеттердин жыйындысын камтышы мүмкүн болгон кылмыш ишинин атайын багыты (мисалы: барымтага алуу, террордук актыларды жасоо, жалданмачылык, экстремисттик кылмыштуу топторду каржылоо ж.б.); 2) саясий багыттагы экстремисттик аракеттер кылмыш-жаза мыйзамдарына ылайык мамлекет тарабынан корголуучу жана аларды жасоо үчүн түздөн-түз көрсөтүлгөн жана Мыйзамга ылайык конкреттүү максаттарды камтыган атайылап жасалган аракеттерди гана камтыйт. Экинчиден, кылмыштуу топтордун экстремисттик аракеттери саясий өңүттө жана табиятынан агрессивдүү мүнөзгө ээ. Бул, биринчиден, каржылоонун кеңири спектри менен түшүндүрүлөт, аларга оппозициялык партиялардын өкүлдөрү, же мамлекеттен айырмаланган башка саясий кызыкчылыктарды колдогон жеке адамдар (жеке адамдар тобу), этникалык же диний бирикмелердин (уюмдардын), өкүлдөрдүн болушу мүмкүн. Эгерде “тышкы оюнчулар” азыркы саясий режимди өзгөртүүгө кызыкдар болсо, булар айрым мамлекеттердин өкүлдөрү болушу мүмкүн, трансулуттук уюшкан кылмыштуулуктун жана белгилүү бир максаттарды көздөгөндөрдүн (анын ичинде экономикалык) катышуусун жокко чыгарууга болбойт. Экинчиден, бул кылмыштуу топтордун мүчөлөрүнүн регенерациясынын туруктуулугу жана механизми, мындай топтордун жана уюмдардын ишмердүүлүгүнүн туруктуулугун камсыз кылуучу маалыматты алуу үчүн зарыл болгон маалыматтык каналдардын калыптанышы менен мүнөздөлөт. Үчүнчүдөн, мындай топтор алардын кылмыштуу ниетинин умтулууларын бөлүшкөн башка трансулуттук түзүлүштөр менен байланыштын “каналдарынын” болушу менен мүнөздөлөт, алардын өз ара аракеттенүүсү, башкалардын катарында, кылмыштуу бизнестин айрым чөйрөлөрүндө мындан аркы өз ара пайдалуу кызматташууга негизделген. Төртүнчүдөн, уюшкан кылмыштуулукту саясатташтыруу, экстремисттик жамааттарга кошулуу тенденциясы байкалууда, анткени өздөрүнүн кылмыштуу максаттарына жетүү үчүн аткаруу бийлигинин органдарына кирип, айрым чөйрөлөрдө мамлекеттик саясатты ишке ашырууга тоскоолдук кылуу каалоолору күч алууда (мисалы: мүлктү кайра бөлүштүрүү, улуттар аралык конфликттерди чечүү, банги бизнесинде);

13) Кылмыштуу топтордун ишин уюштуруунун өзгөчөлүктөрү: 1) башка идеологияларды четке каккан, башка конфессиялардын башка көз караштарына сабырсыздык көрсөткөн, ошондой эле мыйзамдуу көз

караштарга көңүл бурбаган адам жетектей турган иерархиялык курулуштун атайын тутумунун болушу, түзүлүшү менен мүнөздөлгөн уюштуруунун жетишээрлик жогорку деңгээли; 2) саясий жана коррупциялык байланыштарды пайдалануу, ошондой эле белгиленген саясий максаттарга жетүү үчүн айрым мамлекеттик кызматкерлерди тартуу; 3) каржылоо булактары жок болгон учурда мындай саясий мүнөздөгү кылмыштуу топтор экстремисттик ишти техникалык жактан камсыз кылуу, адамдарды тартуу жана алардын түзүмдөрүнө азгырып тартуу максатында кылмыштарды, анын ичинде зомбулук жана жалданма мүнөздөгү кылмыштарды жасоо (мисалы: тоноо, адам уурдоо ж.б.); 4) саясий жүйөсү бар экстремисттик топтор мыйзамсыз аскерлештирилген топторду түзүүгө, ошондой эле аларга катышууга, коркунучтуу зомбулук аракеттерди, анын ичинде бул кырдаалда саясий максаттарга жетүү ыкмасы болуп саналган террордук актыларды жасоого умтулуусу менен мүнөздөлөт; 5) атайын лагерлерде же борборлордо атайын топторду, төмөнкүлөрдү жасоо максатында бирикмелерди даярдоону уюштуруу жана түзүү: а) диверсиялык аракеттер; б) мамлекеттик органдын өкүлү тарабынан укук коргоо органдарынын иш-аракетине каршы аракеттенүүнү уюштуруу; саясий оппоненттерди жана коомдук-саясий уюмдардын жана массалык маалымат каражаттарынын өкүлдөрүн жок кылуу боюнча чараларды ишке ашыруу; в) атайын топторду психологиялык таасир этүү ыкмаларына, ошондой эле зарыл болгон техникалык каражаттарды, анын ичинде жардыргыч түзүлүштөрдү, компьютердик техниканы даярдоо боюнча адистерди окутууну ишке ашыруу; б) максаттарына жетүү үчүн маалыматтык экстремизмди колдонуу боюнча интернет-ресурстарды кеңири колдонуу. Бул учурда иш-аракеттер мамлекеттин калкына контролдоочу маалыматтык жана психологиялык таасир этүүнүн кеңири спектрин колдонууга багытталган. Бул жек көрүүчүлүктү, башка идеологияларга жана көз караштарга кастыкты пропагандалоонун, мамлекеттик органдардын өкүлдөрүн жана мамлекет жүргүзүп жаткан ички жана тышкы саясатты каралоонун, ошондой эле алар тарабынан коомдун жана мамлекеттин турмуштук маанилүү чөйрөлөрүндө көрүлүп жаткан чаралардын жардамы менен болот.

14) Экстремисттик инсандын үч түрүн аныктоо зарылчылыгы төмөнкүлөрдүн негизинде келип чыгат: 1) жүйөлүү компонент: а) диний, б) саясий, в) этноулуттук. Өз кезегинде саясий экстремист төмөнкү негиздер боюнча дифференцияланышы керек: 1) саясий мүнөздөгү кылмыш аракеттерин жасоо ыкмасы боюнча; 2) экстремисттик уюмда (коомчулукта) жасаган кылмыштуу ролуна жана бул иерархияда ээлеген ордуна карата. 3) саясий экстремисттин жүйөлүү компонентинин максатына негизделген

(мисалы: саясий оппонентти жок кылуу, бийлик тутумун кулатуу ж.б.), 4) саясий экстремисттин ишинин жайылуу масштабы боюнча; 5) саясий экстремист өзүнүн экстремисттик ишинде жасаган ишинин даражасына жараша; 6) кылмыштуу планга жетүү үчүн экстремисттик иштердин адистигине же чөйрөсүнө негизделген (мисалы: экстремисттик мүнөздөгү адабияттарды таратуу. Массалык баш аламандыктарды уюштуруу, экстремисттик уюмга финансылык колдоо көрсөтүү маселелерин чечүү, зордук-зомбулук кылмыштарын жасоо ж.б.), 7) саясий экстремисттердин жеке адамдарга өздөрүнүн идеологиялык жана саясий көз караштарын тартуу жана таңуулоо максатында колдонгон таасир көрсөтүү ыкмалары жөнүндө; 8) саясий экстремисттин кылмыштуу топторго катышуусунун негизинде (мисалы, трансулуттук экстремисттик топтор, уюшкан кылмыштуу топтор, террористтик уюм, куралдуу кылмыштуу топ).

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча төмөнкү уюмдардан ишке ашыруу актылары алынды: Казакстан Республикасынын Жамбыл облусунун полиция департаментинин экстремизмге каршы күрөшүү боюнча башкармалыгы; Казакстан Республикасынын Шымкент шаарынын полиция департаментинин экстремизмге каршы күрөшүү боюнча башкармалыгы, Ш. Муртазы атындагы Эл аралык Тараз инновациялык институту.

По результатам диссертационного исследования получены акты внедрения из следующих организаций и учреждений: управления по противодействию экстремизму Департамента полиции Жамбылской области Республики Казахстан; управления по противодействию экстремизму Департамента полиции г. Шымкент, Международного Таразского инновационного института им. Ш. Муртазы

Диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышы. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган негизги натыйжалар илимий алты басылмаларда чагылдырылган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Иштин түзүмү изилдөөнүн максаттары жана милдеттери менен аныкталат, ал кириш сөздү, үч бап, сегиз бөлүмдү, корутундуну, адабияттардын тизмесин жана колдонмолорду камтыйт .

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү диссертациянын темасынын актуалдуулугун; диссертациянын темасынын негизги илимий программалар (долбоорлор) жана негизги изилдөө иштери менен байланышын; изилдөөнүн максатын жана милдеттерин; иштин илимий жаңылыгын; алынган натыйжалардын практикалык маанисин; коргоого берилген диссертациянын негизги

жоболорун; изденүүчүнүн жеке салымын; изилдөө натыйжаларын апробациясын; диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугун; диссертациянын түзүмүн жана көлөмүн ачып берет.

Биринчи бап ***“КМШга мүчө мамлекеттердеги азыркы саясий экстремизмдин детерминанттары жана өзгөчөлүктөрү”*** үч бөлүмдү камтыйт: биринчи бөлүм *“Саясий экстремизм: түшүнүгү, маңызы жана анын криминалистикалык классификациясы”*, экинчи бөлүм *“Азыркы этапта саясий экстремизмдин көрүнүштөрүнүн факторлорун жана тенденцияларын аныктоо”*, үчүнчү бөлүм *“Саясий экстремизмдин кылмыштуу тобунун криминалистикалык мүнөздөмөлөрүнүн өзгөчөлүктөрү”*.

Саясий максаттарды көздөгөн экстремисттерден жаңы чакырыктардын жана кылмыштуу көрүнүштөрдүн пайда болушунун фонунда учурдагы тутумга жетүүнүн ар кандай формаларын колдонуу КМШ мамлекеттеринин улуттук коопсуздугуна коркунуч келтиргени баса белгиленет. Ошентип, акыркы 15-20 жылдагы экстремизм боюнча россиялык жана ата мекендик окумуштуулардын эмгектерин бөлүп көрсөк болот: Алехин Е.В. (2015), Бешуков З.М. (2011), Борисов С.В. (2012), Бурковская В.А. (2006 г.), Давыдов В.О. (2013), Данилов П.А. (2011), Кунашев А.А. (2012), Леньшина Д.И. (Москва, 2011), Матвеев А.В. (Москва, 2009), Мыльникова Б.А. (Москва, 2005), Подкатилина М.Л. «(Москва, 2013), Попов А.И. (Калининград, 2009), Ржевский А.С. (2004 г.), Сергун Е.П. (2009 г.), Сергун Е.П. (2009), Скудин А.С. (2011), Сериков А.В. (2005 г.), Скориков Д.Г. (2014), Узденов Р.М. (2008 г.), Фридинский С.Н. (2011), Хлебущкин А.Г. (2011), Шананин М.Г. (2004), Юрчевский С.Д. (2013). Кыргыз илимпоздорунун эмгектеринин ичинен төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот: Б.М. Алымбеков (2011), К.С. Асанов (2017), Б.С. Дубанаев (2016), Э.Т. Жээнбеков (2001), К.А. Исаева (2018), К.М. Осмоналиев (Бишкек, 2014), Т.И. Сайфутдинов (Душанбе, 2018), Н.Н. Сулайманова (2015), Л.Ч. Сыдыкова (2016), А.М. Тагаева (2011), Адылова Н.А. (2020), М.Т. Жолдошалиев (2020), Ж.М. Джоробеков (2022) ж.б. Төмөнкү окумуштуулардын эмгектери саясий экстремизмге арналган: Сазонов И.А. (2004 г.), Азева С.В. (2005 г.), Макаров Н.Е. (2006 г.), Амирокова Р.А. (2006 г.), Косякова М.Е. (2008 г.), Башкиров Н.В. (2005 г.), Вояковский Д.С. (2009 г.), Федерко С.Н. (2007 г.). Мындан тышкары, илимпоздордун жетишкендиктерине карабастан, изилдөөнүн актуалдуулугу биринчи кезекте саясий экстремизмдин коомдук коркунучунун даражасы менен аныкталат, атап айтканда: *биринчиден*, саясий экстремизм КМШ өлкөлөрүндө ички саясий чөйрөнү дестабилдештирет, анткени ал

мамлекеттик бийлик институттарынын иштөө механизминин туруктуулугун бузуп, ошол эле учурда мамлекеттердин конституциялык түзүлүшүнө шек келтирет жана мыйзам үстөмдүгүнө, бир катар коркунучтарды туудурат; *экинчиден*, саясий экстремизм өлкөнүн социалдык-экономикалык жана руханий чөйрөлөрүндөгү кызыкчылыктарына коркунуч туудурат, башка өлкөлөр менен эл аралык мамилелердин өнүгүшүн үзгүлтүккө учуратат жана азыркы дүйнөдө геосаясий таасирдин куралына айланууда; *үчүнчүдөн*, саясий экстремизм башка өлкөлөргө геосаясий таасир этүүнүн негизги факторлорунун бирине айланууда, ал экстремисттик кыймыл колдонгон спецификалык технология учурдагы мамлекеттик түзүмдөрдүн бузулушуна алып келип, глобалдык жана аймактык туруктуулукту бузууга алып келүүдө. Ошондуктан, азыркы этапта саясий экстремизмге каршы туруу мамлекеттик артыкчылыктуу милдеттердин бирине айланууда, анткени КМШ өлкөлөрүнүн коопсуздугу аларды чечүүнүн натыйжалуулугунан көз каранды; *төртүнчүдөн*, саясий экстремизм тынымсыз трансформацияланып (мутацияланып), экстремисттик ишмердүүлүктүн ар кандай формаларына ээ болуп жатканын эске албай коюуга болбойт, ошондуктан бул ага каршы туруу үчүн натыйжалуу инструментти түзүүнү кыйындатат жана методологияны иштеп чыгуу үчүн тынымсыз илимий изилдөөлөрдү талап кылат.

Мындан тышкары, изилдөөнүн актуалдуулугу автор тарабынан эмгектин кириш сөзүндө көрсөтүлгөн, аларды чечүүнү талап кылган көйгөйлөр менен аныкталат. Саясий экстремизмге байланышкан кылмыштарды иликтөөнүн методологиясы менен байланышкан милдеттерди ийгиликтүү бүтүрүү автордун бир кыйла татаал социалдык кубулуш, тактап айтканда анын терминологиялык концепциясы боюнча позициясын аныктамайынча ийгиликтүү чечүүгө мүмкүн эместиги белгиленген. Автор изилдөөнү көрсөтүүдө башка изилдөө ыкмасын тандап алган, анткени ,биринчиден, КМШ өлкөлөрүнүн бардык ченемдик укуктук актыларына, анын ичинде эл аралык ченемдик укуктук актыларга жетишерлик кенен токтолуунун кажети жок деп эсептеген. Бул учурда изденүүчү КМШ өлкөлөрүнүн да, алыскы алыскы чет мамлекеттердин да бул чөйрөсүндөгү мыйзам актыларынын көйгөйлүү аспектилеринин колдонуудагы укуктук концепцияларына терең критикалык анализ жүргүзгөн А.В. Петрянин жана Ж.М. Жоробековдун азыркы учурдагы фундаменталдык эмгектерин жетекчиликке алган. *Экинчиден*, ушуга байланыштуу автор эмгекте коюлган максатка жана милдеттерге түздөн-түз таасир этүүчү ченемдик укуктук актыларга гана токтолуп, ошондой эле автор тарабынан жарыяланган адистиктин шифрына таянган. *Үчүнчүдөн*, саясий экстремизмге каршы аракеттенүүнүн

эффективдүү криминалистикалык механизм калыптандыруу үчүн окумуштуулар тарабынан аныкталган бүтүндөй элементтин типологияларын аралаштыруунун байкалган тенденцияларын эске алуу менен анын дифференциациясына карата автордун позициясын аныктоо аз эмес мааниге ээ.

Изилдөөнүн белгиленген максаттарынын негизинде автор Борбордук Азия өлкөлөрүндө саясий экстремизмдин пайда болушун жана жайылышын аныктаган факторлордун жыйындысына негизги басым жасаган.

Саясий экстремизмдин активдүүлүгүн аныктоочу фундаменталдуу факторлор автор тарабынан коомдогу жана мамлекеттеги учурдагы карама-каршылыктардын контекстинде каралат, алар таасири бар жана КМШ өлкөлөрүндө анын жайылышына тыгыз байланыштуу. Иште алар саясий экстремизмдин концептуалдык негиздери боюнча үч топко бөлүнөт: 1-топ – жалпы тарыхый факторлор, 2-топ – тышкы факторлор, 3-топ – ички факторлор.

КМШ өлкөлөрүндө саясий экстремизмдин жайылышына түрткү болгон жалпы жана өзгөчө факторлор аныкталган.

Ар кандай булактардын мазмунун талдоо авторго саясий экстремизмдин формасы менен байланышкан экстремисттик идеологиянын төмөнкү спецификалык белгилерин аныктоого мүмкүндүк берди: 1) аларды чыныгы чечмелөө боюнча идеологиялык окуулар менен байланышкан догмалардын жыйындысы боюнча үстөмдүк кылуучу көз караштардын болушу; 2) экстремисттик кыймылдардын айрым лидерлери тарабынан гана жарыяланган конкреттүү идеологиянын “абсолюттук чындык” маселелерине анын жетектөөчү принциптерин мажбурлап жайылтуу; 3) башка оппоненттерге сабырсыздыкты жана алар тараткан идеологияга кошулбаган башка адамдарга карата зомбулукту идеологиялык жактан негиздөө; 4) бардык идеологиялык атаандаштарга карата агрессивдүү сабырсыздыктын көрүнүшү, адамдардын сезимдерине таасир этүүнүн эмоционалдык-психологиялык ыкмаларынын үстөмдүк кылуусу, ошондой эле аларды чечүү үчүн алардын жактоочуларынан өзгөчө жана өзгөчө аракеттерди, анын ичинде курмандыктарга алып келүүнү талап кылган кыйратуучу милдеттердин басымдуу болушу; 5) дүйнөлүк тартипти оңдоо максатында коомдук-саясий компонентти кайра түзүү программасын жарыялоо жана токтоосуз практикалык иш-аракеттерге чакыруу; 6) иллюзордук жүрүм-турум кодексинин болушу, реалдуулукка, келечектин жана мамлекеттин социалдык-экономикалык өнүгүү мыйзамдарына ылайык келбеген адамдын примитивдүү образын көрсөтүүнүн негизинде авторитардык социалдык идеалды түзүү.

Автордун айтымында, саясий экстремизмдин жайылышында олуттуу роль ойногон *тышкы факторлорго* жалпысынан дүйнөдө болуп жаткан ааламдашуу процесси жана өзгөчө КМШ өлкөлөрүндөгү конкреттүү жагдайлар кирет. *Биринчиден*, аны так түшүнүү үчүн төмөнкүлөргө көңүл буруу керек: а) экономикалык чөйрөдө өз ара көз карандылыкты жана өз ара байланышты күчөтүү, ошондой эле башка мамлекеттердин саясатына таасир этүүнүн кеңири сегментин, анын ичинде аскердик күч колдонуу коркунучу аркылуу пайдалануу; б) айрым мамлекеттер тарабынан геосаясий кызыкчылыктардын болушу жагымсыз тышкы саясий шарттарга алып келет жана КМШ өлкөлөрүндө саясий экстремизмдин интенсивдүүлүгүнө терс таасирин тийгизет; в) мамлекеттин инвестициялык жагымдуулугунун жоктугу калктын бакубаттуулугунун деңгээлинин төмөндөшүнө алып келет, бул мамлекеттик бийлик органдары менен коомдун ортосундагы карама-каршылыктардын келип чыгышынын зарыл шарты болуп саналат. *Экинчиден*, а) мамлекеттердин ортосундагы ички карама-каршылыктардын жана социалдык теңсиздиктин күчөшүнүн фонунда мамлекеттердеги саясий кырдаалдын туруксуздугу миграциялык агымдын көбөйүшүнө алып келет. Ошентип, мигранттар негизинен калктын социалдык жактан корголбогон катмарына кирип кетишет, бул эл аралык экстремисттердин аларды өз кызыкчылыктарында, анын ичинде саясий максаттарга жетүү үчүн колдонуунун каражаты болуп калат; б) миграциялык процесстер ошондой эле экстремисттик кылмыштуу топторду түзүүнүн күчөшүнө алып келет. Этникалык принцип боюнча жарым легалдуу диаспоралар түзүлөт, алар жабык мүнөзгө ээ, мындай диаспоралардын лидерлери көбүнчө этностор аралык мүнөзгө ээ болгон кылмыштуу чыр-чатактарды жаратышат. *Үчүнчүдөн*, ааламдашуу процесстери сепаратисттик көз караштагы трансулуттук уюшкан түзүмдөрдүн санынын көбөйүшүнө алып келет, алардын кызыкчылыктары көп учурда тигил же бул мамлекеттин (мамлекеттердин) улуттук кызыкчылыктары менен дал келбейт, мындай кылмыштуу коомдоштуктардын басымдуу максаты саясий күчтөрдү басып алуу болуп саналат. *Бешинчиден*, КМШ мамлекеттеринин бир катар социалдык-экономикалык, анын ичинде мамлекеттик башкаруунун кландык тутумуна кайтып келүүсүнө байланыштуу ички саясий көйгөйлөрдү чече албаган фонунда социалдык пландан саясий өңүткө өткөн дүйнөлүк финансылык-экономикалык кризистин барган сайын күчөп бараткандыгы. *Алтынчыдан*: а) кээ бир КМШ мамлекеттериндеги чечилбеген административдик-аймактык дооматтар, алар кээде куралдуу кагылышууга айланып, көп учурда мунун артында “тышкы оюнчулардын” кийлигишүүсү менен саясий компонент турат; б) бирдиктүү мамлекетти (мисалы, “Улуу

Халифат”, “Ислам мамлекети” ж.б.) түзүү максатын көздөгөн, мамлекеттердин түзүлгөн аймактык чек араларын өзгөртүү боюнча саясий-диний долбоорлорду жандандыруу каалоосу. *Жетинчиден*, азыркы этапта коомго агрессивдүү массалык-коммуникациялык таасир көрсөтүүгө жөндөмдүү өтө татаал геосаясий контекст түзүлдү. Ал татаал мүнөзгө ээ, бир жагынан, маалыматтык коомчулуктун өнүгүүсү табиятынан чыгармачылык мүнөзгө ээ болсо, экинчи жагынан, ал коомдогу дисфункцияны жана тартипсиздикти алып келет, ошондой эле саясий талааны жок кылууга жөндөмдүү башкарылгыс күчкө айланат. *Ички факторлорго төмөнкүлөр кирет:* а) социалдык-саясий; б) социалдык-экономикалык; в) жалпы укуктук, г) идеологиялык.

Саясий экстремизмдин криминологиялык жана криминалистикалык мүнөздөмөлөрү 20-кылымдагы экстремизмдин көрүнүштөрүнөн олуттуу айырмаланары далилденди, ага дээрлик бардык коомдук чөйрөлөрдүн жүрүп жаткан модернизациясы таасир эткен. Жана бул түшүнүктүү, анткени экстремизм коомдук көрүнүш катары коомдун жана мамлекеттин болуп жаткан өзгөрүүлөрүнө жана өнүгүүсүнө жараша өзгөрүп турат, б.а. жаңы технологиялар салттуу куралды колдонбостон кылмыштуу аскердик максаттарга жетүүгө мүмкүндүк берген 21-кылымдын чакырыктарына негизделген. Демек, жасалган экстремисттик кылмыштардын түрлөрүнө жараша экстремизмди иликтөөнүн майнаптуу криминалистикалык ыкмаларынын жоктугу сотко чейинки өндүрүш органдарга жүктөлгөн милдеттерди толук чечүүгө мүмкүндүк бербейт.

Автордун пикири боюнча, азыркы этапта саясий экстремизмдин криминалистикалык мүнөздөмөлөрүн аныктоо үчүн илимдин бир эле тармагына токтолуу кыйын, анткени криминалистика бүгүнкү күндө кылмыштардын социалдык-криминалистикалык, кылмыш-жаза укуктук, моралдык жана психологиялык мүнөздөмөлөрүнүн бир катар аспектилерин өзүнө камтыйт. Бул туура, анткени криминалистикалык мамиледен саясий экстремизмдин типтүү белгилерин изилдөө жалпысынан экстремисттик иштин криминалистикалык мүнөздөмөлөрүндө болгон өзгөрүүлөрдү, азыркы учурдагы социалдык-саясий мүнөздөмөлөрдү жана кылмыш-укуктук мүнөздөгү өзгөрүүлөрдү эске албай туруп мүмкүн эмес. Саясий экстремизмдин жана кылмыштуу топтордун типтүү инсандыгын комплекстүү талдоо гана криминалистика илиминин алдына коюлган милдеттерге жетишүүгө мүмкүндүк берет.

Криминологиянын контекстинде экстремисттин инсаны анын түзүмүнүн кеңири мазмунун, демек, анын типтүү инсанынын касиеттерин, анын ичинде криминологиялык жана криминалистикалык белгилерин камтый тургандыгы

далилденген, аларды изилдөө аркылуу төмөнкүлөр мүмкүн: 1) атайын (жашыруун), ошондой эле салттуу тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн кыйла натыйжалуу тактикасын түзүү; 2) саясий мүнөздөгү кылмыштарды тергөөнүн жеке методологиясын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет; 3) сотко чейинки өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуу, анткени саясий экстремизмдин өзгөчө белгилери болуп төмөнкүлөр саналат: а) экстремисттик көрүнүштөрдүн механизми жөнүндө маалыматтын булагы; б) саясий мүнөздөгү кылмыштарды жасоодо келип чыккан жагдайлардын кеңири чөйрөсүнүн фонунда көрүнгөн саясий экстремизмдин изин түзүүчү объект жана аны ачуунун каражаты катары.

Бүгүнкү күндө саясий экстремизмдин субъекттери түзүмдөрдүн кеңири тармагына ээ экендиги, анын ичинде мамлекеттик жана мамлекеттик эмес органдардын өз ара байланышы бар жана ар тараптуу мүнөзгө ээ экендиги баса белгиленет. Коркунуч антиконституциялык мүнөздөгү террористтик уюмдар менен экстремисттик жамааттардын ортосундагы байланышта. Ошол эле учурда өзгөчөлүгү террористтик иш-аракеттердин субъектилерине көбүнчө өздөрүнүн саясий максаттарын көздөгөн айрым чет мамлекеттердин чалгындоо кызматтары кирет.

"Изилдөө методологиясы" деген экинчи бап эки бөлүм камтыйт: биринчи бөлүм *"Изилдөөнүн предмети жана объекти"*, экинчи бөлүм *"Методология жана изилдөө ыкмасы"*.

Изилдөө предмети болуп кийинкилер саналат: 1) каралып жаткан иштердин категориясы боюнча далилдөө процессин жөнгө салуучу азыркы процессуалдык укуктун жоболору; 2) КМШ өлкөлөрүндө саясий экстремизмди жасоого байланышкан маалыматтардын негизинде криминалистикалык билимдерди калыптандыруунун мыйзам ченемдүүлүктөрү; 3) ушул категориядагы иштерге мүнөздүү теориялык негиздер жана көйгөйлөр, ошондой эле кылмыштарды иликтөө ыкмаларында саясий экстремизм жөнүндө иштер боюнча сотко чейинки өндүрүш органдар үчүн тактикалык жана криминалистикалык сунуштарды колдонууга мүмкүндүк берүүчү криминалистикалык мүнөздөмөлөрдүн өзгөчөлүктөрү жана типтүү тергөө кырдаалдары.

Изилдөөнүн объектиси болуп саясий экстремизмге байланыштуу кылмыштарды жасаган адамдардын кылмыштуу аракеттери жана ушул категориядагы иштерди аныктоо жана тергөө процессинде келип чыккан укуктук мамилелер саналат.

Бул изилдөөдө изилдөө көйгөйүнүн абалын аныктоо үчүн методологиялык даярдыктын этаптарынын бири болуп жалпысынан экстремизмге жана анын ичинде саясий экстремизмге арналган азыркы учурда жеткиликтүү болгон

илимий эмгектердин мазмунуна талдоо жүргүзүлдү. Жүргүзүлгөн контентти талдоо изилдөөбүздүн гипотезасын аныктоо үчүн негизги факторлорду аныктоого мүмкүндүк берди.

Диалектикалык таанып-билүүнүн ыкмалары колдонулуп, алар аркылуу экстремизм феномени изилденип, анын коомдо көрүнүшүнө шарт түзгөн факторлор талдоого алынып, саясий экстремизмдин белгилери криминология жана криминалистика илиминин көз карашынан изилденген.

Талдоо ыкмасын колдонуу менен изилдөөдө каралып жаткан маселелер боюнча окумуштуулардын позициялары изилденип, автордун ыкмалары негизделет жана сунушталат, муну жасаган саясий экстремисттин инсандыгын эске алуу менен тергөөнүн айрым аспекттери модернизацияланат.

Синтездик метод диссертациялык изилдөөдө колдонулган түшүнүктөрдү аныктоодо автордун мамилесин чагылдырууга мүмкүндүк берди. Формалдуу укуктук ыкманы колдонуу саясий экстремизмге каршы аракеттенүүнүн негизги аспектилерин жөнгө салуучу мыйзамдардын мазмунун ачууга жана кемчиликтерди аныктоого өбөлгө түздү. Ошондой эле тутум-түзүмдүк талдоо ыкмасы колдонулуп, анын жардамы менен жалпысынан экстремизмдин, анын ичинде саясий экстремизмдин пайда болушунун жана жайылышынын факторлору жана шарттары аныкталган.

КМШ өлкөлөрүнүн, атап айтканда, Россия Федерациясынын, Кыргыз Республикасынын жана Казакстан Республикасынын азыркы этапта саясий экстремизмге жана анын көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү жаатындагы мыйзамдарына укуктук талдоо жүргүзүүдө салыштырма-укуктук метод колдонулган.

“Саясий экстремизмге байланыштуу кылмыштар боюнча сотко чейинки өндүрүш стадиясында далилдерди түзүүнүн процессуалдык жана криминалистикалык механизминин өзгөчөлүктөрү” деген **үчүнчү бап** үч бөлүм камтыйт: биринчи бөлүм *“Саясий экстремизмге байланышкан кылмыштарды тергөөнүн уюштуруу өзгөчөлүктөрү жана типтүү тергөө кырдаалдары”*, экинчи бөлүм *“КМШ өлкөлөрүндө саясий экстремизмге байланыштуу кылмыштарды ачууну жана тергөөнү камсыз кылуу боюнча ыкчам-иликтөө иш-чаралары: теориянын жана практиканын көйгөйлөрү”*, үчүнчү бөлүм *“Саясий экстремизмге байланышкан кылмыштарды тергөөдө салттуу “вербалдык эмес” тергөө аракеттеринин өзгөчөлүктөрү”*.

Ар кандай булактардын мазмунун талдоо авторго саясий экстремизмге байланышкан кылмыштарды иликтөө планын иштеп чыгууга төмөнкү жагдайлар таасир этет деп айтууга мүмкүндүк берди: 1) каралып жаткан кылмыштын конкреттүү курамынын кылмыш-жаза процессуалдык

элементтери менен байланышкан белгиленүүчү жагдайлар боюнча типтүү жана конкреттүү варианттарды айтуунун кыйынчылыгы: а) кылмыштуу ниетке жетүү максатында жасалышы мүмкүн болгон кылмыштардын бир катар топтору менен болгон мамилесинен улам; б) саясий мүнөздөгү экстремисттик кылмыштардын чөйрөсү мыйзам чыгаруучу тарабынан аныктала элек; в) топ тарабынан жасалган кылмыш аракеттеринин негизинде жалпысынан экстремисттик уюмдун да, анын ичинде кылмыштуу топтун айрым мүчөсүнүн да жүйөлүү курамынын чындыгын аныктоо өтө кыйын (мисалы: куралдуу, террористтик ж.б.); 2) кылмыштуу максатка жетүү үчүн кылдат ойлонулган кылмыш механизм колдонуудан улам саясий экстремизмге тиешеси бар болжолдонгон субъекттер (субъект) жөнүндө жоромолдорду айтуунун кыйынчылыгы, атап айтканда: а) уюштуруучулардын (жетекчилердин) саясий-экстремисттик максаттарына жетүү үчүн иш-аракетин камсыз кылуучу адамдардын кеңири чөйрөсүн тартуу; б) экстремисттик саясий уюмдун (бирикменин, жамааттын) чыныгы жүйөлөрү жөнүндө маалыматтардын мүмкүн болуучу каналдарын болтурбоого контролдук кылуу боюнча зарыл чараларды даярдоонун жана кабыл алуунун сыры жана узактыгы; в) пайда болгон тоскоолдуктарды жоюу жана алардын ишинин натыйжалуулугун камсыз кылуу үчүн куралдуу түзүлүштөрдү, террористтик уюмдарды тартууну кошкондо, кылмыштуу кол салууларды жасоонун заманбап техникалык каражаттарын жана технологияларын колдонуу; 3) КМШ өлкөлөрүндө да, бүтүндөй дүйнөдө да байкалган заманбап тенденциялардын фонунда ушул күнгө чейин тийиштүү көңүл бурулбаган саясий экстремизмдин криминалдык-криминалистикалык мазмуну; 4) төмөнкү факторлорду эске алуу керек: а) саясий багыттагы экстремисттик уюшкан кылмыштуу топтордун криминалистикалык мүнөздөмөлөрү (чыгармада автор тарабынан берилген); б) саясий экстремизм жөнүндө иштер боюнча тергөөнүн этаптарынын негизинде тергөө кырдаалдарын иштеп чыгуу жөнүндө; в) тергөө органдары тарабынан жашыруун иштердин маалыматтарын пайдалануунун, ошондой эле жашыруун (атайын) тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн, анын ичинде тактикалык операциялар же тактикалык айкалышуулар түрүндөгү маалыматтарды колдонуу зарылдыгы; г) башка процессуалдык аракеттерди (мисалы: кармоо, анын ичинде салттуу тергөө аракеттерин) жүргүзүү зарылчылыгы.

Автор саясий мүнөздөгү экстремисттик кылмыштардын тобун карап жатат деген позициянын негизинде, анын пикири боюнча, жоромолорду анын эки компонентине дифференциациялоого таянуу жөндүү, атап айтканда: жалпы жана конкреттуу, саясий экстремисттердин аракеттери жана иш боюнча

чогултулган маалыматтар негизделет. Ошол эле учурда, төмөнкүдөй мамиле зарыл: эгерде жалпы жоромолордун негизи саясий экстремизмди далилдөө предмети болсо, анда иштин бул категориясы боюнча жеке жоромолорду сунуштоодо далилдердин потенциалдуу булактарын эске алуу керек, ошондой эле далилденуучу конкреттуу фактылар. Ошол эле учурда автор тарабынан каралып жаткан учурда жоромолорду типтүү жана конкреттүү деп дифференциялоодон да чыгуу керек.

Саясий экстремизм менен байланышкан кылмыштуу аракеттер кыйла көп кырдуу, ошондуктан көп учурда окуя болгон жерлер кылмыш болгон жерлер менен дал келбей тургандыгы баса белгиленет, бул тергөө кароону жүргүзүүнүн тактикасын түзүүдө эске алынышы керек. Мындан тышкары, саясий экстремисттердин кылмыштуу ниетинин ачык-айкын эместигине карабастан, кылмыш болгон жерлерди текшерүүнүн тактикасы кылмыштын ар бир түрү боюнча өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ, анткени ал экстремисттик саясий коомчулуктун алдына коюлган милдеттерди чечүү үчүн аракеттердин кеңири спектрин камтышы мүмкүн.

Автор бүтүндөй саясий-экстремисттик уюмдун ажырагыс бөлүгү болуп саналган мыйзамсыз куралдуу түзүм болгон учурда текшерүү объектилери аны жайгаштыруу жери, анын ичинде диверсиялык жана террористтик топтордун машыгуу базасы болуп саналаарын белгилейт. Окуя болгон жерди кароону пландаштырууда коопсуздук режиминин сакталышын жана текшерүү объектилеринин өзгөчөлүктөрүн эске алуу керек, анткени мындай топтор төмөнкү чараларды көрүшөт: а) алардын турак жай базасын коргоону камсыз кылуу жана контролдукту жүзөгө ашыруу, ошондой эле аларды жайгаштыруу зонасында кырдаалга мониторинг жүргүзүү; б) куралдуу кошуундун мүчөлөрүнүн өздөрүнүн киришинин жана чыгышынын эң катаал режимин белгилейт; в) жайгаштыруу зонасында жашаган жарандардын кыймылына көзөмөлдү жүзөгө ашырат; г) коргоого алынган жердин эң маанилүү аймактарында (мисалы, кылмыштуу топтун башчыларынын жайгашкан жеринде) атайын кирүү режими белгилет; д) эреже катары, жетүүгө кыйын тоолуу райондорго аскерлештирилген бандалардын туруктуу базасы жайгаштырылат жана мындай жерлерди инженердик жактан жабдуу боюнча чаралар көрүлөт; е) банданын туруктуу базасына, адатта, төмөнкүлөр кирет: мындай экстремисттик саясий уюмдун штаб-квартирасы; бандалардын мүчөлөрү жашай турган жерлер, түрмө жана согуш туткундарынын лагери; өзүнчө изилдөөнү талап кылган, бул бир нече тергөө топторун түзүү дегенди билдирет, бул түзүмдүн өздүк курамын дарылоочу оорукана.

Иште башка объектилерде параллелдүү тинтүү жүргүзүүчү бир нече издөө топтору түзүлгөн учурда атайын операция түрүндө издөө протоколун

түзүүнүн башка технологиясын камсыз кылуу зарыл экендигине басым жасалат. Бул атайын стандарттык форманы иштеп чыгуунун зарылдыгын болжолдойт, ал төмөнкүлөрдү камтыган: протоколдун жалпы, киришүү бөлүгүн камтыйт, ал протоколдун айрым бөлүктөрүн бириктирип, ар кандай издөө объектилерине изилдөө жүргүзүүчү топтордун жетекчилиги астында түзүлөт. Башкы протоколго ар бир издөө тобу тарабынан кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын ченемдеринде каралган бардык арыздар, маалымкаттар, тинтилип жаткан объекттердин схемалары тиркелүүгө тийиш. Мындай протоколдук формага, албетте, Кылмыш-процессуалдык кодексте «атайын операция түрүндөгү тинтүү» сыяктуу тергөө аракеттеринин бул түрүнүн өзгөчөлүктөрүн кароо менен мыйзамдык күч берилиши керек.

Автордун ою боюнча, саясий экстремизмге каршы атайын операция түрүндөгү тинтүү масштабдуу, татаал иш. Мындай окуя тактикалык айкалыштыруу жана тактикалык операциянын өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлөт, ал жайларды (курулуштарды), аймактардын жер тилкелерин (бандиттик кошуундарды жайгаштыруу жерлерин), бир кыйла сандагы адамдарды тартуу менен транспорт каражаттарын мажбурлап текшерүүдөн турат.

Айрыкча автордун компьютердик техниканын оперативдик эсинде жайгашкан саясий экстремизм жөнүндө маалыматты издөөдө алып коюуга байланыштуу маселени кароосу көңүл бурууга арзыйт.

Автордун айтымында, сотко чейинки өндүрүш этабында саясий экстремизм боюнча иштер боюнча ыкчам кызматкерлердин алдында турган жалпы милдеттер: 1) саясий экстремизмге кылмыштуу байланышты көрсөткөн белгилерди аныктоо үчүн ыкчам маалыматтарды өз убагында чогултуу; 2) саясий экстремизмге тиешеси бар уюшкан түзүлүштөрдүн чөйрөсүн түзүү боюнча зарыл чараларды көрсүү жана маалымат чогултуу боюнча иш-чараларды жүргүзүү: а) жасалган кылмыш жосундагы алардын түздөн-түз ролу жөнүндө; б) башка уюмдар, анын ичинде саясий максаттарды көздөгөн трансулуттук экстремисттик уюмдар менен өз ара аракеттенүүнүн болушу; в) мамлекеттик бийлик органдарынын же укук коргоо органдарынын өкүлдөрү менен коррупциялык байланыштын болушу; 3) адамдын саясий-экстремисттик бирикмеге, анын ичинде аскерлештирилген же террористтик түзүмгө мүчөлүгүн аныктоо боюнча иш-чаралардын "максаттуулугун" иштеп чыгуу, ошондой эле качып кеткен кылмышкерлерди издөөнү уюштуруу; 4) саясий экстремистти, анын ичинде анын экстремисттик саясий уюмда аткара турган иш-милдеттерин мүнөздөгөн маалыматтарды чогултуу жана анын жасалган кылмышка катышкандыгынын эпизоддорун аныктоо; 5) саясий-экстремисттик уюм жөнүндө төмөнкүдөй элементтер боюнча маалыматтарды

чогултуу: түзүм; кылмышка кошо катышкандардын сандык жана сапаттык мүнөздөмөлөрү; адистик; анын негизги таасир чөйрөсү, анын аймактык чек аралары; курал-жарактын болушу; каржылык жана техникалык жактан камсыз кылуу даражасы; каржылоо булактары; мындай уюмдун мүчөлөрүнө кабыл алуунун негизги ыкмалары; 6) буюмдарды, компьютердик техниканы, курал-жарактарды жана башка издерди жыйноо жана алып коюу боюнча зарыл процессуалдык иш-аракеттерди жүргүзүү үчүн саясий-экстремисттик уюмдун, анын ичинде куралдуу жана террористтик топтордун уюштуруучуларынын (жетекчилеринин), мүчөлөрүнүн жайгашкан жерин аныктоо; 7) саясий мүнөздөгү экстремисттик кылмыштарды жасоонун жагдайларын аныктоо үчүн маанилүү болгон материалдык объектилердин жайгашкан жерин аныктоо боюнча ыкчам иликтөө жүргүзүү; 8) экстремисттик саясий уюмдардын мүчөлөрү жана алардын кылмыштуу аракеттери жөнүндө олуттуу маалыматы бар адамдардын чөйрөсүн түзүү; 9) экстремисттик саясий уюмдардын кылмыштуу ниетин, колдонулган күчтөрдү жана каражаттарды, ошондой эле кылмыш-жаза куугунтугунан качуунун негизги коргонуу стратегиясын аныктоо боюнча жалпы жана атайын ыкчам иликтөөлөрдү жүргүзүү; 10) күбөлөрдү жана жабырлануучуларды коргоону камсыз кылуу боюнча зарыл чараларды көрүү; 11) кармалган адамдардын тиешеси бар экендигин текшерүү, атап айтканда: а) саясий экстремизмди каржылоого; б) мамлекеттин ичинде да, чет өлкөлөрдө да интернет-сайттардагы иш-аракеттерин; в) кылмыштарды жасагандыгын, мисалы: буйрутма киши өлтүрүү, адам уурдоо, мыйзамсыз курал-жарактарды жүгүртүү, саясий экстремизмди жасоо менен коштолгон баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү; 12) төмөнкүлөр атайын ыкчам текшерүүгө жатат: иштеп жаткан экстремисттик уюмдардын мүчөлөрү; карата курал-жарак жасоо пландары же катышы бар экендиги жөнүндө маалыматтар бар жарандар, кылмыштуу топтордун курамына кирген топтордун мүчөлөрү, кылмыштуу ишкердик чөйрөсүндө кылмыштуу иш-аракеттерди жүргүзгөн жана оор зомбулук кылмыштарын жасаган, мыйзамсыз куралдуу топтун бар экендиги жөнүндө; 13) ок атуучу куралдарды, жардыргыч түзүлүштөрдү жана алар жасалган жерди алуу үчүн каналдарды белгилөө.

Корутунду. Диссертациялык изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй негизги корутундулар жана сунуштар берилди:

1. «Саясий экстремизмдин» аныктамасынын татаалдыгы биринчи кезекте төмөнкүдөй жагдайлар менен байланышкан: *биринчиден*, илимий изденүү конкреттүү предметтин негизинде бул маселе менен алектенген окумуштуулардын ар кандай мамилелерин аныктоодо айкалыштыруу

каалоосу менен татаалдашкан (мисалы: саясат таануу, социология, криминология, кылмыш укугу, философия, маданият таануу ж.б.), *экинчиден*, азыркы саясий-укуктук шарттарда саясий экстремизмдин көрүнүштөрүн таануу үчүн конкреттүү саясий кырдаалга, укуктук ченемдерге, өлкөдө жалпы кабыл алынган негизги баалуулуктарга, каада-салттарга баа берүү зарылчылыгы өзгөчөлүгү болуп саналат. *Үчүнчүдөн*, жалпысынан экстремизмдин ар кандай дифференциациясынын да, саясий экстремизм түшүнүгүнө карата талаш-тартыштуу концептуалдык мамилелердин да, ага каршы күрөшүү чараларынын да таасири астында болгон саясий экстремизмдин маанилүү өзгөчөлүктөрү. *Төртүнчүдөн*, мыйзамдык деңгээлде «саясий экстремизм» аныктамасынын жоктугу экстремизмдин бул түрүнө кирген кылмыштуу аракеттердин спектрин байкалган экстремисттик көрүнүштөрдүн бүтүндөй массасынан татаалдаштырат; *бешинчиден*, экстремизмдин ар кандай заманбап формаларында чагылдырылган терс көрүнүштөрүнүн көп кырдуулугу анын маңызына жалпыланган укуктук баа берүүнү кыйындатат, ал негизинен коомдук-саясий чөйрөдө да, башка көптөгөн чөйрөлөрдө да күрөш менен өзгөчөлөнөт.

2. Саясий экстремизмдин жайылышына идеологиялык факторлор өзгөчө таасирин тийгизет, атап айтканда: 1) жарандык коомдун ар кандай муундарынын ортосундагы социалдык-маданий улантуучулукта ажырым күчөгөн идеология чөйрөсүндө натыйжалуу ырааттуу мамлекеттик саясаттын жоктугу; 2) Борбордук Азия өлкөлөрүндө али так түзүлгөн мамлекеттик идеология жок, анын негизинде коомдун күчтүү консолидациясы ишке ашат, бул өлкөдө руханий-идеологиялык вакуумдун болушу толтуруунун зарыл шарты болуп саналат. 3) коомдук мейкиндиктин жаңы формасынын өнүгүшү ага улутчул маанайдагы саясий элитанын таасиринин фонунда экстремисттин образынын калыптанышына таасир этет, мамлекеттик бийликтин учурдагы институтуна каршы багытталган пропаганданы жүргүзөт, ошондой эле конфессиялар аралык карама-каршылыктарды бузуу жана тутандыруу идеологиясын жайылтуу катары; 4) саясий-экстремисттик идеялардын укуктук нигилизмдин пропагандалоо жаштардын экстремисттик топторунун өсүшүнө алып келет, алардын кылмыштуу ишмердүүлүгү башка конфессиялардын укуктарына жана кызыкчылыктарына кол салууга, колдонулуучу каражаттардын жана ыкмалардын чөйрөсүн кеңейтүүгө, демек, жаштардын экстремисттик топторунун өсүшүнө алып келет. 5) саясий партиялардын айрым лидерлери өздөрүнүн шайлоо алдындагы үгүт иштеринде коомдун белгилүү бир бөлүгүнүн ички маанайын пайдаланып, интернет-сайттарда ойлонулбаган саясий ишмердүүлүк жана кээде экстремисттик-агрессивдүү үгүттөөлөрү үчүн шарттарды түзүүгө; 6) азыркы

этапта диний-саясий экстремизм экстремисттик саясий топтордун жигердүү саясий күрөшүнүн институтуна айланып, антиконституциялык умтулууларды жаап-жашыруу үчүн «тийиштүү жер» болуп калууда; 7) массалык маалымат каражаттарында саясий экстремизмге байланышкан көйгөйлөрдү чагылдырууну жөнгө салуунун тийиштүү тутумунун, ошондой эле ар кандай топтордун өкүлдөрү тарабынан адеп-ахлактык, идеологиялык, руханий жана диний чөйрөгө зыян келтирилген учурда алардын жайылышын болтурбоочу коргоо механизмдеринин жоктугу.

3. Иштердин бул категориясы үчүн ККМнүн элементтерин изилдөө маанилүү экендиги негизделет. Бул түшүнүктүү, анткени бул категориядагы иштердин методологиясын түзүү үчүн саясий мүнөздөгү экстремисттик кылмыштар жасалган кырдаалдын элементтеринин тутумун талдоо зарыл, анткени: 1) териштирилип жаткан иштин жоромолун айтуу жана тергөөнүн багытын аныктоо үчүн зарыл болгон баалуу маалыматтарды камтыйт; 2) калыптанып калган объективдүү жана субъективдүү шарттардын негизинде саясий экстремисттердин жүрүм-турумуна, тактап айтканда, алардын кылмыштуу ниетине жетүү жерин, убакыт параметрлерин жана ыкмасын тандоого таасир этүүчү аныктоочу функцияны өзүнө камтыйт; 3) саясий мүнөздөгү кылмыштуу аракеттерге катышкан экстремисттик жамааттын же башка кылмыштуу топтун мүчөлөрү болгон айрым адамдардын артыкчылыктуу мотивациялык курамын белгилөө; 4) саясий экстремизмдин тике жана кыйыр катышуучуларынын жүрүм-турум мүнөздөмөлөрү жана психологиялык байланыштары; 5) каралып жаткан аймактагы укукка каршы актыларды коштогон материалдык объектилердин, кубулуштардын жана процесстердин ортосундагы өз ара байланышы. Бул жалпы кырдаалдын маанисин жана мазмундук компонентин кыйла кеңири чагылдырган А.Э. Токторова, туура. *[Токторова А.Э. Криминалистическая характеристика незаконного получения и нецелевого использования кредита (на материалах Республики Казахстан и Российской Федерации) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.Э. Токторова - Бишкек, 2018.- 28 с.];* 6) жагдай саясий экстремизмге байланышкан кылмыштар боюнча сотко чейинки өндүрүштүн кылмыш-жаза процессуалдык аспектинин да камтышы маанилүү, анткени криминалдык мүнөздөмөлөрдүн көпчүлүк элементтери далилденүүгө тийиш болгон жагдайларга тиешелүү.

4. Кылмыш-жаза процессинин чечүүнү талап кылган тутумдуу көйгөйлөрү сакталып калууда, атап айтканда: *биринчиден*, саясий экстремизм жөнүндө иштер боюнча ыкчам иликтөөлөрдүн натыйжасында алынган соттук далилдерди түзүүгө байланышкан талаштуу маселелерди чечүү; *экинчиден*, саясий экстремизмге байланыштуу кылмыштарды иликтөөдө ыкчам түрдө

алынган маалыматтын булагын жашырууга байланыштуу укуктук жөнгө салуу (мисалы: жашыруун адамдар, экстремисттик саясий уюмга кирүү учурунда ыкчам чалгындоо иштерин жүргүзгөн кызматкер, жашыруун жардамчылар ж.б.), булагы билинбеген соттук далилдер болгондуктан, бул кылмыш-жаза сот өндүрүшү атаандаштык болгон өлкөлөрдө өзгөчө маанилүү; *үчүнчүдөн*, саясий экстремизм жөнүндө иштер боюнча ыкчам тергөөнүн жүрүшүндө алынган маалыматтардын негизги булактары сот органдары тарабынан изилдөөгө жеткиликтүү жана сот өндүрүшүнүн баскычында текшерилиши мүмкүн болгон кошумча уюштуруучулук-укуктук кепилдиктерди иштеп чыгуу жана түзүү зарыл. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодексине жашыруун (атайын) тергөө аракеттери институту киргизилгенине карабастан, мыйзам чыгаруучу тарабынан ыкчам-иликтөө иш-аракетинин натыйжасы ишке далилдөөчү мааниге ээ болгондугуна көңүл бурбай коюуга болбойт. Демек, кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамга киргизбестен жүргүзүлгөн ыкчам иш-аракеттер саясий экстремизм учурларында мындай аракеттердин мыйзамдуулугуна шектенүүлөрдү жаратат жана бул иш-аракеттерди кайталайт, бирок тергөөчүнүн жетекчилиги астында жүргүзүү менен таанып-билүү процессин кайталоону талап кылат.

5. Автор ыкчам кызматкерлердин ишинин олуттуу багыттарынын бири болуп саясий экстремисттик уюмдун иерархиялык түзүмүн, анын ичинде аны каржылоо булактарын жоюу боюнча чараларды көрүү, ошондой эле алардын башка уюшкан түзүмдөр менен байланышын түзүү болуп саналат деп эсептейт. Бул максаттар үчүн төмөнкүдөй негизги ыкчам-издөө иш-чаралары, анын ичинде ыкчам-иликтөө иш-чаралары түрүндө жүргүзүлсүн: 1) уюмдун иерархиялык түзүмүнүн жетекчилерин, ошондой эле кылмыштуу топторду жана анын башка мүчөлөрүн зыянсыздандыруу же бетин ачуу боюнча чараларды көрүү; 2) мындай кылмыштуу топтордун лидерлерин жана анын башка мүчөлөрүн кармоо боюнча атайын операцияны иштеп чыгуу жана өткөрүү; 3) саясий экстремисттик бирикменин, мыйзамсыз куралдуу топтун жана саясий экстремизм менен байланышкан башка кылмыштуу топтордун ишинин коопсуздугун камсыз кылуучу адамдардын чөйрөсүнүн ишмердүүлүгүн зыянсыздандыруу боюнча атайын операцияларды жүргүзүү боюнча чаралардын комплексин иштеп чыгуу; 4) саясий экстремизмге байланышкан кылмыштарга буйрук бергендерди зыянсыздандыруу боюнча операцияны жүргүзүү, анын ичинде жалпы, атайын ыкчам операцияларды, ошондой эле жашыруун (атайын) тергөө аракеттерин жүргүзүү; 5) саясий-экстремисттик уюмдарды финансылык жана техникалык жактан камсыздоодон ажыратуу, мыйзамсыз түзүмдөрдүн курал-жарак менен камсыз

болушун токтотуу боюнча чаралардын комплексин иштеп чыгуу; 6) саясий-экстремисттик уюмдун ичинде ички биримдикти бузуу же алсыратуу максатында, анын ичинде анын мүчөлөрү менен мындай түзүмдүн жетекчилигинин ортосунда карама-каршылыктарды күчөтүү жана конфликттик кырдаалдарды түзүү максатында атайын “диверсиялык” иштерди жүргүзүү; 7) иш боюнча сотко чейинки өндүрүшкө каршылык көрсөтүүгө жол бербөө, ошондой эле саясий-экстремисттик уюмдун жетекчилерин аныктоо максатында камактагыларга тергөө иштерин жүргүзүү жана аларга ыкчам контролду жүзөгө ашыруу; 8) саясий мүнөздөгү кылмыштуу аракеттерге катышкан кылмыштуу топтордун мүчөлөрүн аныктоо жана аларды ыкчам иштеп чыгуу.

6. Оң тажрыйба катары Казакстан Республикасынын Кыргыз Республикасындагы мыйзам чыгаруучусунун позициясын эске алууну негиздүү деп эсептейбиз, атап айтканда:

6.1. азыркы этапта эң мүнөздүү болуп саналган экстремисттик иш-аракеттерди каржылоонун ыкмаларына кененирээк токтолуп, анда финансылык кызматтар көрсөтүлүп жаткан адамдардын чөйрөсү, анын ичинде мындай каржылоонун багыттары көрсөтүлгөн. Тактап айтканда, 1 берененин 3-пунктунда, «Экстремизмди каржылоо - акчаны жана (же) башка мүлктү, мүлккө укуктарды же мүлктүк мүнөздөгү пайдаларды берүү же чогултуу, ошондой эле кайрымдуулук, алмашуу, кайрымдуулук, маалымат берүү жана кызмат көрсөтүүлөрдүн башка түрлөрү, же жеке адамга, же адамдардын тобуна, же юридикалык жакка финансылык кызмат көрсөтүү, алардын ишинин экстремисттик мүнөзүн билип туруп жасаган адам тарабынан жасалган, же көрсөтүлгөн мүлк, маалымат, каржылык жана башка кызматтар экстремизмди жүзөгө ашырууга же экстремисттик топко, экстремисттик уюмга, мыйзамсыз аскерлештирилген топко колдоо көрсөтүү үчүн пайдаланылат»[Казакстан Республикасынын “Экстремизмге каршы аракеттенүү жөнүндө” мыйзамы].

6.2. Экстремисттик аракеттерди уюштуруунун маңызын жана негизги компоненттерин көрсөтүү;

6.3. Кыргыз Республикасынын «Экстремисттик ишке каршы аракеттенүү жөнүндө» Мыйзамынын 5-беренеси башка редакцияда баяндалсын, тактап айтканда, мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өздөрүнүн компетенциясынын чегинде экстремисттик аракеттердин алдын алууга, бирок профилактикалык иштин негизги субъекттерин жана компетенциясын мындай мамлекеттик органдардын ишинин өзгөчөлүгүнө таянуу менен, ушул беренде көрсөтүлгөн окшоштуктар боюнча конкреттүү түрдө көрсөтүү.

6.4. Өзүнчө беренелер берилиши керек, атап айтканда: 1) экстремизмге каршы аракеттенүүнү жүзөгө ашыруучу Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын өз ара аракеттенүүсү; 2) мамлекеттик органдардын ишин координациялоо. Бул экстремисттик топтордун аракеттерине каршы аракеттенүүнүн натыйжалуулугун жогорулатат;

6.5. Биз Казакстан Республикасынын “Экстремизмге каршы аракеттенүү жөнүндө” мыйзамын Кыргызстан менен Россиянын мыйзамдарынын оң тажрыйбасы катары төмөнкүдөй өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилсин деп эсептейбиз: 1 берене төмөнкү мазмун менен толукталсын: а) зомбулук көрсөтүү же аны колдоном деп коркутуу менен коштолгон жарандардын шайлоо укуктарын жана референдумга катышуу укугун жүзөгө ашыруусуна тоскоолдук кылуу же добуш берүүнүн жашыруундуулугун бузуу, б) зомбулук же коркутуу менен айкалышып, мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, шайлоо комиссияларынын, коомдук жана диний бирикмелердин же башка уюмдардын мыйзамдуу ишине тоскоолдук кылуу, аны колдонуу, в) "саясий экстремизм" деген абзац төмөнкүдөй мазмун менен толукталсын “1. Белгилүү бир социалдык топко каршы идеологиялык-саясий кастыктын жана жек көрүүчүлүктүн негизинде массалык баш аламандыктарды жасоо”. “2. Казакстан Республикасынын мамлекеттик кызматын ээлеген адамды экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды жасады деп атайылап жалган жалаа жабуу”, 3. “Экстремисттик ишти жасагандыгы үчүн кызмат адамдарынын,” деген жаңы берене менен толукталсын. “Экстремисттик ишке каршы аракеттенүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 15 беренеси төмөнкү мазмун менен: "укук коргоо органдарынын," деген сөздөрдөн кийин, ошондой эле окуу жайларында жана жеке детективдик жана күзөт иштеринде иштөө деген сөздөр менен толукталсын.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Бажикбаев, А. М. Информационный экстремизм: современные аспекты научного анализа [Текст] / А. М. Бажикбаев // Аграрное и земельное право. – 2022. – № 11(215). – С. 217-219.

2. Бажикбаев, А. М. Теоретико-правовые аспекты понятия "экстремизм" [Текст] / К. А. Исаева, А. М. Бажикбаев // Аграрное и земельное право. – 2023. – № 2(218). – С. 117-120

3. Бажикбаев, А. М. Вопросы обеспечения раскрытия и расследования преступлений, связанных с политическим экстремизмом в странах СНГ [Текст] / К. А. Исаева, А. М. Бажикбаев // Аграрное и земельное право. – 2023. – № 7(223). – С. 102-104.

4. Бажикбаев, А. М. Научные воззрения о детерминирующих факторах политического экстремизма [Текст] / А. М. Бажикбаев // Аграрное и земельное право. – 2023. – № 7(223). – С. 124-126.

5. Бажикбаев А.М. К вопросу о законодательном отражении преступлений экстремисткой направленности [Текст] / А. М. Бажикбаев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2023. – № 5. – С. 23-25.

6. Бажикбаев А.М. К вопросу о политическом экстремизме в юридической науке [Текст] / А. М. Бажикбаев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2023. – № 5. – С. 26-28.

Бажикбаев Алим Маратовичтин 12.00.09 – жазык процесси, криминалистика; ыкчам-иликтөө ишмердиги адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «КМШ өлкөлөрүндөгү экстремизмдин заманбап көрүнүштөрүнө каршы туруу: криминалистикалык аспекти» деген темада жазылган диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: экстремизм, саясий экстремизм, экстремисттин инсандыгы, сотко чейинки өндүрүш, тергөө, криминалистикалык мүнөздөмөлөр, тергөө аракеттери, атайын билимдер.

Изилдөөнүн объектиси болуп саясий экстремизмге байланыштуу кылмыштарды жасаган адамдардын кылмыштуу аракеттери жана ушул категориядагы иштерди аныктоо жана тергөө процессинде келип чыккан укуктук мамилелер саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп: 1) каралып жаткан иштердин категориясы боюнча далилдөө процессин жөнгө салуучу азыркы кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын жоболору; 2) КМШ өлкөлөрүндө саясий экстремизмди жасоого байланышкан маалыматтардын негизинде криминалистикалык билимдерди калыптандыруунун мыйзам ченемдүүлүктөрү; 3) ушул категориядагы иштерге мүнөздүү болгон ыкчам тергөөнүн теориялык негиздери жана көйгөйлөрү, ошондой эле криминалистикалык мүнөздөмөлөрдүн жана типтүү тергөө кырдаалдарынын өзгөчөлүктөрү, алар саясий экстремизм жөнүндө иштер боюнча сотко чейинки өндүрүш органдар үчүн тактикалык жана криминалистикалык сунуштарды колдонууга мүмкүндүк берет.

Изилдөөнүн максаты – коомду жана мамлекетти трансформациялоонун заманбап векторлорун эске алуу менен КМШ өлкөлөрүндө саясий экстремизмге байланышкан кылмыштарды иликтөөдө сотко чейинки

өндүрүш органдардын ишмердүүлүгүн криминалистикалык жактан камсыздоону жакшыртуу.

Изилдөөнүн методологиялык негизин жалпы жана конкреттүү илимий методдор, ошондой эле синтез ыкмасы, изилдөөнүн формалдуу-укуктук ыкмасы, тутум-түзүмдүк талдоо методу, салыштырма-укуктук метод түзөт. Изилдөөнүн дээрлик бардык этаптарында корутундулардын жана сунуштардын ишенимдүүлүгүн камсыз кылуу үчүн жалпы логикалык методдор (анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия) колдонулган.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы диссертациялык изилдөө тандалган автор тарабынан саясий экстремизмди иликтөөнүн криминалистикалык ыкмаларын калыптандыруунун мындан аркы этабы боюнча биринчи заманбап комплекстүү изилдөөлөрдүн бири болуп саналгандыгы менен аныкталат. Изилдөө жүрүп жаткан ааламдашуу процесстеринин фонунда саясий экстремизмди иликтөөнүн өзгөчөлүктөрүнө карата атайын юридикалык адабияттарда илимпоздор тарабынан жетиштүү көңүл бурулбаган актуалдуу маселелер көтөрүлүп, анын контекстинде кылмыш жасоонун формалары, ыкмалары жана каражаттары аныкталат.

Алынган изилдөөлөрдүн натыйжаларын пайдалануу даражасы же пайдалануу боюнча сунуштар бул категориядагы кылмыштарды жасоонун технологияларынын жана анын тенденцияларынын өзгөрүшүнүн фонунда саясий экстремизмди иликтөөнүн методологиясын өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет. Бул категориядагы иштер боюнча сотко чейинки териштирүүнүн натыйжалуулугуна бул коомдук көрүнүштүн криминологиялык жана криминалистикалык болжолун иштеп чыгуу жана анын негизинде анын ар кандай деңгээлде жайылышына каршы чараларды көрүү гана көмөк көрсөтөт. Изилдөөнүн натыйжалары саясий экстремизмге каршы туруу боюнча мыйзамдык чараларды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн, андагы жоболорду уюшкан саясий экстремизмге каршы аракеттенүү көйгөйлөрүн криминалистика, кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн позициясынан кийинки изилдөөлөрдү жүргүзүүдө колдонууга мүмкүндүк берет.

Колдонуу жааты: кылмыш-жаза процесси, криминалистика, ыкчам-иликтөө иш-чаралары.

РЕЗЮМЕ

диссертации Бажикбаева Алима Маратовича на тему:

«Противодействие современным проявлениям экстремизма в странах СНГ: криминалистические аспекты» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09- уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность

Ключевые слова: экстремизм, политический экстремизм, личность экстремиста, досудебное производство, расследование, криминалистическая характеристика, следственные действия, специальные знания.

Объектом исследования является криминальная деятельность лиц, совершающих преступления, связанные с политическим экстремизмом и правоотношения возникающие в процессе выявления и расследования данной категории дел.

Предметом исследования явились: 1) положения современного уголовно-процессуального права, регламентирующие процесс доказывания по рассматриваемой категории дел; 2) закономерности формирования криминалистических знаний основанных на данных, связанных с совершением политического экстремизма в странах СНГ; 3) теоретические основы и проблемы ОРД характерные для данной категории дел, а также особенности криминалистических характеристик и типичные следственные ситуации позволяющие использовать в методике расследования преступлений и в разработке тактико-криминалистические рекомендации для органов досудебного производства по делам политического экстремизма.

Цель исследования является совершенствование криминалистического обеспечения деятельности органов досудебного производства при расследовании преступлений связанных с политическим экстремизмом в странах СНГ с учетом современных векторов трансформации общества и государства.

Методологическую основу исследования составляют общие и частные научные методы, а также метод синтеза, формально-юридический метод исследования, метод системно-структурного анализа, сравнительно-правовой метод. Практически на всех этапах исследования для обеспечения достоверности выводов и предложений использовались общелогические методы (анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия).

Полученные результаты и их новизна определяется тем, что диссертационное исследование представляет собой одно из первых современных комплексных исследований выбранным автором по дальнейшему этапу формирования криминалистической методики расследования политического экстремизма, противодействие которому является важнейшей приоритетной задачей в сфере обеспечения национальной безопасности. В исследовании поднимаются актуальные проблемы, которым не было уделено достаточного внимания со стороны ученых в специальной юридической литературе относительно особенностей расследования политического экстремизма на фоне происходящих процессов

глобализации, в контексте которых меняются формы, способы и средства совершения преступления транснациональными организованными преступными формированиями в странах Центрально-Азиатского региона.

Степень использования или рекомендации по использованию полученные результаты исследования позволят усовершенствовать методику расследования политического экстремизма на фоне меняющегося технологий совершения данной категории преступлений и его тенденций, что будет лишь способствовать эффективности досудебного расследования по данной категории дел; разработать криминологический-криминалистический прогноз развития данного социального явления и на основе этого принять меры по их противодействию его распространения на различных его уровнях; результаты исследования могут быть использованы при разработке законодательных мер по противодействию политическому экстремизму; даст возможность использования содержащихся в ней положений при проведении дальнейших исследований проблем противодействия организованному политическому экстремизму с позиций криминалистики, уголовного процесса, ОРД, а также при рассмотрении тактических и психологических аспектов данной проблемы;

Область применения: уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность.

Summary of the dissertation by Alim Maratovich Bazhikbaev on "Counteracting Modern Forms of Extremism in CIS Countries: Criminalistic Aspects" for the degree of Candidate of Legal Sciences in specialty 12.00.09 - criminal procedure, criminalistics, operative and investigative activity

Keywords: extremism, political extremism, extremist personality, pre-trial proceedings, investigation, criminalistic characterization, investigative actions, special knowledge.

The subject of this study is a criminal activity of individuals committing politically extremist-related crimes and to examine the legal implications that emerge during the process of identifying and investigating such cases.

The subjects of the study: 1) This research analyses the laws regulating the process of proving in modern criminal procedure for the given category of cases. 2) The study identifies patterns in the formation of criminalistic knowledge derived from data related to political extremism in CIS nations. 3) Additionally, the paper examines theoretical foundations and issues characteristic of the process of forensic examination in these types of cases, as well as the distinct investigative situations and criminalistic characteristics that can be utilized in crime

investigation methodology and the development of investigation techniques for political extremism.

The aim of this study is to enhance the forensics assistance provided to pre-trial organisations investigating politically extremist crimes in CIS countries whilst considering contemporary societal and state transformations.

The study's methodology is grounded on a range of general and particular scientific methods, as well as the synthesis method, formal-legal research method, system-structural analysis method, and comparative legal method. To ensure dependable outcomes and proposals, the study employed general logical methods including analysis, synthesis, induction, deduction, and analogy throughout each stage of the research.

The novelty and importance of the results obtained stem from the fact that the dissertation represents one of the first contemporary comprehensive studies chosen by the author on the subsequent stage of the development of the criminalistic methodology for investigating political extremism. Given that counteracting extremism is a top priority in the field of national security, this study is of particular significance. The study highlights issues that lack attention from scientists in the specialized legal literature about investigating political extremism. This occurs in the context of ongoing globalization processes where transnational organized crime groups alter the ways and means of committing crimes in the Central Asian countries.

The degree of use or recommendations for use. The study's findings will enhance the methodology of examining political extremism with regard to evolving technologies used in committing such crimes, and its trends. This will ultimately augment the effectiveness of pre-trial investigations. Moreover, the research aims to generate a criminological and criminalistic estimate of the growth of this social phenomenon. These projections will be used to implement measures that counteract its expansion on various levels. The findings from this study can inform the creation of legislative measures to mitigate political extremism. It provides provisions for further research into the challenges pertaining to countering organized political extremism in regards to criminology, criminal procedures, ORD, and tactical and psychological aspects.

Field of application: Criminal procedure, criminalistics, operative-search activity.